

2004 чылдын ийги чартында өз-бүле бүрүзү "Шын" солунга чагыдылгалык болзун!

Ийги чартык чылда чагыдылганын ертээ:

КОЖУУНАРГА ЧАГЫДАР ӨРТЕКТЕР

Хууда чагыдыкчыларга: 6 айда — 282 рубль; ооң иштинде редакцияга — 120 рубль, почта чедирилгези — 162 рубль. 3 айда — 141 рубль;

пенсионерлерге почта чедирилгези

25 хуу чиигелделиг 6 айда — 242 рубль; 3 айда — 121 рубль.

ОРГАНИЗАЦИЯЛАРГА:

6 айда — 333 рубль; ооң иштинде редакцияга — 150 рубль;

почта чедирилгези — 183 рубль.

КЫЗЫЛ ХООРАЙНЫҢ ЧУРТТАКЧЫЛАРЫНГА:

6 айда — 258 рубль; ооң иштинде редакцияга — 120 рубль; почта чедирилгези — 138 рубль. пенсионерлерге почта чедирилгези

25 хуу чиигелделиг.

6 айда — 224 рубль; 3 айда — 112 рубль.

ОРГАНИЗАЦИЯЛАРГА:

6 айда — 288 рубль; ооң иштинде редакцияга — 150 рубль; почта чедирилгези — 138 рубль.

ЭКСПРЕСС чагыдылга-биле айның кайы-даа хүнүнден эгелеп солунну чагыдып ап болур.



ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

1925 чылдын август 31-де үнүп эгелзэн

№ 139 (16912)

2004 чылдын ОКТЯБРЬ 12, вторник

Номерни парлалгаже дужааганы: график езугаар — 21.00, херек кырында — 19.10. Садар ертээ 3 рубль.

Чазак Даргазының ажил-албаны

2005 ЧЫЛДЫН БЮДЖЕДИН САЙГАРГАН

Тыва Республиканың Чазак Даргазы Ш.Д.Ооржак Москвага ажил-албан кылып чорааш, октябрь 9-та ээп чанып келген. Шериг-оол Дизижиковични Кызылдың аэропортунга Тыва Республиканың Чазак жежигүннери, журналистер уткуп алган.

Республиканың массалыг информация чепсектеринин журналистеринин дилээ-биле Москвага ажилдап чораанының түннелдерин самолет чанынга Чазак Даргазы допчузу-биле чугаалап берген.

ТР-ниң Чазааның командазы Москвага чеде бергеш, үш хүн дургузунда республиканың 2005 чылда бюджетин камгалаар дээш кандыг жекеглерни алганы Ш.Д. Ооржак таныштырган. Бо ажилды чорударынга ТР-ниң саң-хөө сайыды Р.С.Баян, экономика сайыды С.Н.Сапова, көдээ ажил-агыл сайыды Н.Б. Алдачи, күш-ажыл болгаш социал политика сайыды А.Т.Конгар олар киришкен.

Россия Федерациязының Экономика болгаш Саң-хөө яамыларынга баргаш, республиканың 2005 чылда бюджетинге, ону камгалаарынга хамаарышкан чугааны кылган. 2005 чылдың бюджетин камгалаары белең эвес айтырыг болуп турарын Чазак Даргазы айткан. Чүге дээрге ында чылдагааннар бар болуп турар. Бирээде, Россия Федерациязының девискээрлерге дамчыдып берген өңүзүнүн эрге-хоойлу баазасы чедир ажилдап кылдынмаан, 74 хоойлуну, орта немештир 29 доктаалды, үш программаны хүлээп алып уjurлуг. Ол РФ-тиң бүгү субъектилеринге хамааржыр. Ийде, бюджеттер аразының харылзааларының эрге-хоойлу баазасы чедир ажилдап кылдынмаан. Бюджет аразының харылзааларының ажилчын бөлүктөринин хуралы октябрь 14-те болуп, орта бо айтырыгны сайгарарын ол дыңнаткан. Тыва Республика бодунуң сонургалдарын камгалаар база моон сонгаар ону чогумчалыг шийтпирлээрин чедип алып дээш туржур.

РФ-тиң Саң-хөө яамызының удуртулгазы-биле уjurлашкан, кандыг негелделерни, дилеглерни кылганын журналистерге Ча-



зак Даргазы чугаалап берген. Бистиң республикага төптөн ашаландырып турган профучилишелери дамчыдып берген-даа болза, оларга чырып берген 260 миллион рубльди бээр хөңнү чок болуп турар. Республикага дамчыдып бээр өңүлери акшазы-биле дамчыдып бээр дилегни кириген. Бир эвес акшазын бербес чүве болза, ындай хөй түнүг хөреңгини тывары бергедей бээрин ол айттыкан.

Россия Федерациязының төптөн эң-не хөй дотация (деткимче) акшазын ап турар 42 девискээрни ийи-үш бөлүккө чарарын РФ-тиң Саң-хөө яамызынга саналдаан. Бир эвес ону мынчаар кылбас, өөренип көрбес болза, хөй дотация ап турар РФ-тиң девискээрлерин деткиир уjurлуг 30 миллиард рубльди таарымчалыг хуваары бодунмас, ынчангаш оларның бюджетинге багай салдарны чедирип болур. Чүге дээрге Бюджет кодекси биске бюджеттин орулгандан чырыгдал көвүдээр талазы-биле тургускан нормазының хуузун өстүрер арганы бербейн турар. Моон дыңнааш, РФ-тиң Саң-хөө яамызының удуртулгазы чүну кылырының талазы-биле боданыр уjurга таварышканын Чазак Даргазы чугаалаан.

Оон ынай Ш.Д.Ооржак РФ-тиң Саң-хөө яамызының чамдык ажил-чорудулгазынга таарзынмайн турарынга доктааган. Россия Федерациязының субъекти-

лери Россияның чаңгыс аай экономиктиг девискээринде чурттап турар, ындай болганда бүгү субъектилеринин амыдырал-чурталгазы, оларга чарыгдаар акша-төгөрик демей болур уjurлуг. Ындай турбуже амгы байдал-биле алырга, дең-деки эвес болуп турар, ылаңгыя шалың талазы-биле чамдык девискээрлерде улуг, өскелеринде эвээш болуп турар. Шак ындай чорук турбас уjurлуг дээрзин ол айттыкан.

Чазак Даргазының чугаазындан алырга, РФ-тиң Саң-хөө яамызы бюджеттен акша ап турар албан черлерин кызырар бодап турар, ооң-биле ол чөпшээрешпейн турар. 2005 чылда Россияның регионнарының бюджетиде, бир эвес дефициттиг болур азы орулгандан чырыгдал көвүдээр болза, 1995 чылды катаптаары чыгам дээрзин чугаалаан. 1995-1996 чылдарда башкыларның, эмчилеринин болгаш өскелеринин-даа шалың акшазын чогуур үезинде бербейн турган.

РФ-тиң Саң-хөө яамызынга сайгарылганың түңнелинде бо чылдың октябрь 30-де база катап бо айтырыгларны чугаалажып көөр уjurажылганы эрттирерин дугуржуп алган. Орта Тыва Республика биле РФ-тиң Саң-хөө яамызының аразында бюджет харылзааларының айтырыын чугаалаары, ооң соонда ону РФ-тиң Саң-хөө яамызының сайыды А. Кудринге, Чазакка чедир тургузарын Ш.Д. Ооржак журналистерге дыңнаткан.

Оон аңгыда РФ-тиң Президентинин Администрациязынга, РФ-тиң Чазааның элзээн каш яамыларынга, ведомстволарынга Чазак Даргазы, ооң командазының жежигүннери четкеш, республиканың социал экономика хөгжүдөргө хамаарышкан айтырыгларны шийтпирлээр ажилдарны чоруткан.

Таан-оол ХЕРТЕК. Мergen ОНДАРНЫҢ тырт-тырган чуруу.

Кажан? Кааа? Чүч? Сонуургантаалынар

МАЛ БАЖЫ ӨЗҮП ТУРАР

Чөөн-Хемчиктин кожуун чагыргазының кол зоотехниги А.Э. Бирлейнин редакцияга дыңнатканы-биле алырга, ук кожуунда бо хүннерде бода мал 11 муң 976, ооң иштинде төрүүр инек 4 муң 129, шээр мал 76 муң 855, ооң иштинде төрүүр мал 33 муң 480, чылгы мал 3 муң 382, төрүүр бе 1 муң 297 баш бооп турар.

Ынчангаш ниитизи-биле кожуунда 96 муң 903 баш мал бардыр. Эрткен чылдарга деңгээрге, бода мал 8, шээр мал 13, чылгы мал 17 хуу өскөн бооп турар. Хаван — 4 муң 690 баш.

САЛБЫР

АЖЫТТЫНГАН

Ол кожуун — эң хөй чурттакчылыг черлерин бирээзи. Ынчангаш Кызыл хоорайның "Ман-

джуши" сарыг шажын төвү Чадаана хоорайда бодунуң салбырын ажиткан. Ол чорук кижилернин сарыг шажын өөредин шийгээди, сагыш-сеткил оожургалын чедип алырынга дыка дузалыг.

КУШТУ МӨӨННЭЭН

Чаа-Хөл кожуунун Шанчыда бо чылын тараа дыка эки үнгөн. Ынчалза-даа ооң ажаалдазы орай эгелзэн. Ынчангаш ында "Эртинелиг" деп көдээ ажил-агыл кооперативинин даргазы Н.О.Ховалыг бодунда ажилдап Тур-уш комбайнга немештир Ак-Туругдан 2, Иймеден 1 комбайнны негелде кылдыр эккээр деп турар. Тараа ажаалдазын бир неделя иштинде доозар сорулга салдынган.

Бистиң корр.

СЕНАТОРНУҢ САЛЫМЫН ШИИТПИРЛЭЭР

Россияның Федералдыг Хуралының үстүкү палатазында Тывадан сенаторнун моон сонгааргы салым-чолун шийтпирлээр Улуг Хуралдың ийи палатазының каттышкан хуралы октябрь 14-те эртер.

Людмила Нарусованың сенатор ширээзинге ажилдаарының ийи чыл хуусаазы доостурунун кырында келген. Федерация Чөвүлелинге ол Тыва Республиканың эрге-ажыктарын камгалап турган.

Людмила Нарусова дараазында ийи чылда республиканың эрге-ажыктарын камгалаар күзелинин дугайын база меделзэн. Ийи палаталыг парламенттиге Федерация Чөвүлелинин жежигүнүнге Людмила Нарусованы томуйлаарын амгы күштүг чурумну езугаар Хоойлужудулга палатазы чорудар. Ийи чыл бурунгаар ону Төлээлекчилер палатазының киригинин езугаар томуйлаан. Л.Нарусованың бүрүн эргелеринин хуусаазын узадырда палата бүрүзүнге депутат-

тарның бадылаашкыннарының чартындан хөйну алып, биригээр чугаалаарга, адак дизе-ле, Хоойлужудулга палатазынга 13, Төлээлекчилер палатазынга 50 ажыг бадылаашкыннары алып уjurлуг.

Парламентинин жежигүннери Л.Нарусованың хуусаазын узаддырының дугайын чугаалажып турар, Федерация Чөвүлелинге ажилдаар күзелин илереткен өске кижилер де эзеринде чок.

Л.Нарусова октябрь 13-те Кызылга эртен ужул келир, хүнүн ийги чартында комитеттернин каттышкан хуралы болур, аңаа Хоойлужудулга палатазының депутаттары сенатор-биле тодаргай чугаалажыр.

ТР-ниң Хоойлужудулга палатазының парлалга албаны.

Политиканың ишти-хөңү

СПИКЕРНИ – ХАЛАЖЫЛГАЖЕ

Ону кым-даа ыткыр чугаалаваан, ынчалза-даа...

кым-бир кижиге өрелиг боору сагыш-сеткиге дыка-ла берге, акша чегдирген кижини көрбестээр чорук-биле демей. Хоойлужудулга палатазының спикериниң бодунуң чоокта чаагы даргазынга бөгүнгү хөөн чок чорунуң чылдагааннарынның бирээзи мында-даа бооп чадавас. Ыраан тудум ооң хевирлери бүрүл-баазын болуп бар-ла чыдар. Депутаттарның бирээзиниң чугаазындан алырга, ооң чөпшээрели чокка Чазак Даргазы-биле чугаалашкан азы анаа-ла Ак бажыңче кирген депутаттарның базым бүрүзүн ол хайгаарап олурар кижиге бооп-тур. Ындыгларның даңзызынче кирген болзуңза – албанның машина-хөлгези-даа, таарымчалыг кабинет-даа, шаңнал акша-даа база оон-даа еске чыргал-кежиге-даа чок артар мен деп билер алыр сен.

ажыы бар бе. А эң-не каттырынчыг чүүл чүл дизе, чоокта чаа-ла Оюнуу оор болгаш сөлгү чок деп адап турган "Риск" солун парламентиниң индири, харын-даа спикерниң штатта көрдүнгөн ат-алдарының көдүрүкчүзү чыгыы апарган. Сарыг бажыңда бодунуң хей-аът кирикчилериниң болгаш тургузукчуларының айткышкыннарын күүседип, бөгүндү аныяк удуртукчуңуң мерген угааннын, талыгыр көрүштүүн алдаржыдып турар.

кратияның модазы болгаш хоозун күженишкннер-дир. Хуралды эде сонгуурунун үези чедип келирге, депутат болуп, харын-даа спикер болуп артык-сааннар демей-ле дуза дилеп бээр кээрлер.

Чоокта чаа редакцияга сонуурганчыг документини – депутаттарның чагаазын эккелген. Ында Василий Оюнга хомудалдарны илереткен болгаш төнчүзүнде Хоойлужудулга палатазының даргазының халажылгазын негээн. Харалаан, ооң авторлары ону парладырындан хеп-хенертен ойталааннар. Ынчалза-даа фаактының боду сенсация чергелиг боорундан аңгыда, ооң артында чүү чаштынып турарын сайгарып боданырынга чылдагаан болур.

Ажыы-биле чугаалаарга, ынча чаа чүве чок. Оюнуң кырынга аңаа хөөн чок чоруктуң булуду ооң депутатташкынының эгезинде-ле диргелип келген. Кайы хире кызып-кылайып тургаш, ону спикерниң сандайынга олуртканын сакты-дыр силер бе? Чаргык чылдың дургузунда Чазак бир черге күштү ажыглап, бир черге пряник-биле көгүдүп тургаш, оппозициялыг таланы чөпшээрел бээринче ыйыдып келген. Чүглел оларны эвес. Оюнуң Ак бажыңга кады ажылдап база "Чоннуң шилилгези" сонгулда блогунга кады бактаап турган коллегалары аңаа удур турган. Ынчалза-даа, алызында барып-барып, олдаа, бо-даа талаларны Оюн дээр-ге Ооржактын ыткан кижизи эвес, а эрге-чагырганың ийи – хоойлужудулга болгаш күүсекчи адырының аразында партнёржу, тургузукчу харылзааларны тургузар өндүр даалгалыг кижидир деп тургаш, аайынга кирип алган.

нарның аразында найырал эгелеп безин четпейн чыткаш, төнүп калган. Чаа сонгуттурган спикерниң удуртканы Хоойлужудулга палатазы бюджеттин бирги камгалалында-ла хоойлу төлевилелин сайгарып көөрүнүң бүтү хуусааларын үскеш, республиканы үзе кестинген саң-хөө үлүүнге арттырып каар часкан. Улустуң чугаалажып турары-биле алырга, бир эвес ооң төрелдериниң бирээзинге бензоколонканы чик өртекке садыптаан чүве болза, байдал ынчаар болур-даа турган. Оон-даа каржы-хажагай таварылгалар база тургулаан – чазак солуннарынның журналистерин болгаш Саң-хөө яамызының ревизорларын парламентиден үндүрүп ойдадып, чалчык "сарыг парлаганы" бодунуң эрги коллегаларынче дуппур-даа турду-ла.

БИЧЕ-БУУРАЙ УЛУСЧЕ КИЧЭЭНГЕЙ

Россия Федерациязының Күрүне Думазында Тываның №28 чаңгыс мандаттыг сонгулда округундан депутады Чылгычы Ондар Арктика чурттарының парламентарийлериниң алдыгы Бүгү-делегей конференциязынга киржип чорааш, чедип келген. Бистиң солунуң корреспондентизи аңаа ужурашкаш, элээн каш айтырыгларны салган.

— Арктика чурттарының парламентарийлериниң алдыгы конференциязы каа болганың? Ооң сорулгазы чүл? Кымнар киришкенил? Допчүзү-биле чугаалап берип көрүңер, Чылгычы Чимит-Доржуевич.

Россияның төлээлери болуп, конференцияга киришкен. Бо доктаамал ажылдап турар органның кол сорулгазы — Арктикада чурттап турар биче-буурай улустарның социал-экономиктиг, экологтуг болгаш еске-даа чугула айтырыгларын шийтпирлээри, ону акшаландыры баруп турар. Ындыг болганда конференцияга бо айтырыгларны шийтпирлээриниң дугайында чугаалашканы билдингир.

лар, ол ышкаш самолеттар бойдуска улуг хораны чедирип турар. Оон уржуундан Арктиканың аң-меңи аарып өлүрү арбыдаан. Кижилер оларның ээдин аш-чемге ажыглааш, аараан, хораналып өлгөн таварылгалар бар. Сонгу Американың Канадага кас ээдин чигеш, 200 кижиге хораналгаш, амы-тынындан чарылган. Ооң чылдагааны Барыын Нилден (Африка) ужуп келген халдавырлыг аарыгылыг ымыраалар ызырган куштарның ээдин чигенинден болган. Бистиң Чагытайга эжинген улус кодурулап турган таварылга база турган. Ында үстүнде айытканы ышкаш чылдагаан бар болуп турар чадавас.

үнелеп шыдавайн, дедир тенип, арага-дары иже бээр таварылгалар барын эскерип көрдүвүс. Ынчангаш олар ол-бо даштыкы чурттардан келген аалчыларга четпезин көргүскеннер.

демей-даа болза, акша-тегериктиң чедишпезинден олар чедир шийтпирлеттинмейн келген. РФ-тиң Күрүне Чөвүлелиниң Салихарда болган хуралынга Кыдыкы Сонгу чүккө, аңаа денештирген девискээрлерге амыдырал-чуртталганың байдалын экижидер дугайында айтырыглар тургустунган, ону октябрь 1-ге чедир аайлап белеткээрин дааскан болгай. Ол хемчеглерге түннел чедип алыры күзенчиг. Мен бодап көөрүмге, Тывага хамаарыштыр бир төлевилелден күүсекчи эрге-чагырга органнары санал-

Курдумада бистиң депутадывыс

— Россия Федерациязының Күрүне Думазында Арктика чурттарының парламентарийлериниң ассамблеязының бөлүү бар. Ону Күрүне Думазының депутады, Кыдыкы Сонгу чүк болгаш Ыраккы Чөөн чүк талазы-биле комитеттин даргазының оралакчызы Василий Усольцев баштап турар. Мен ол бөлүктүң кежигүннери-биле кады Данияның Гренландия ортулукта Нуук хоорайга болуп эрткен Арктика чурттарының парламентарийлериниң алдыгы Бүгү-делегей конференциязының ажылынга киришкеш, эеп келдим. Бо улуг чышыкка менден аңгыда Күрүне Думазының депутатары: В.И.Усольцев, И.А. Жданаев, А.С.Куликов, А.И. Ищенко, Федерация Чөвүлелиниң кежигүннери: М.Е.Николаев, Т.И. Коновалова, Ю.С.Сивков, Г.Т.Хрипков, Россия Федерациязының Даштыкы херектер яамызының онза даалгалар күүседир элчини Ю.Н.Чуркин олар конференцияның ажылынга киржип чораан. Ол ышкаш Ханты-Мансий автономнуг округтан, Камчаткадан, Ыраккы Чөөн чүктүң биче-буурай улустарының делегациялары

— Гренландияда кымнар деп улустар чурттап турарыл, чүңү кылып турарларыл?

— Бо чер Сонгу чүк болганда, агаар шириин, соок деп чүве хөйге билдингир. Ындыг-даа болза ооң социал байдалы шуут еске. Бисте бажың-балгат чедишпес, орук, харылзаа, телефон, телевидение айтырыглары чогумчалыг шийтпирлеттинмээн болгай. Ында бо айтырыгларны шийтпирлээни эки деп көрдүм. Ол доштуг ортулуктан Тываже телефоннап турдум, дынналыры эки болду. Тыва биле Гренландияның аразы он шак карышкактыг, дыка ырак. Бо ортулукта амыдырал-чуртталганың байдалы эки боорга олче кежүп кээп турар болгаш орта барып чурттаксап турар кижилерниң саны сөөлгү үеде көвүдээн болду.

— Биске деңнээрге агаар-бойдустуң байдалы ында кандыгыл, Чылгычы Чимит-Доржуевич?

— Силерниң үнелеп көргөңнер эзугаар алырга, культура талазы-биле байдал ында кандыг-дыр?

— Ийе, ыңдыг, ынаар кичээңгейни салган. Бистиң Россияның Чазаның сорулгалары ооң-биле

СӨС-БИЛЕ АЖЫЛ-ХЕРЕК ДУУШПЕС БОЛЗА...

Кандыг-даа кижичи ажы-төлүн, өг-бүлезин азыраар дээш акша-төгерик ажилдап ап, ажил дилеп чоруур болгай.

Мергежим болганда, чайгы узун шөлээмде акша ажилдап алырын бо-ла бодай бээр мен. Ындыг байдал менээ болгаш эш-өөрүмге эрткен чылдын июль айда таваржы берген. Ол дээрге Ийме ортумак школазының капитал септелгезин кылыр 570 муң түңүг акша. Бисти бо ажилга удуртур кижичи Чадаананың тудуг-септелге эргелениниң даргазы Шыдыраа Геннадиевич Монгуш болган. Бо чүлдүң автору база шевер Василий Имажапович Монгуш Чадаана хоорайдан баткаш, Иймеге 4 кижини немей бригадага кирип алгаш, июнь 23-тен эгелеп школа септеп ажилдап кириптивис. Бригадир кылдыр Василий Монгушту сонгул алдывыс. Баштайгы дээрзинде ажилывыс дыка эки чоруп турган. Эртеден кезээге чедир дыка кызып ажилдап турдуvus. Сметадан дашкаар ажилдарны база хөйүнү кылдывыс. Июль айның ортан үезинден эгелеп тудуг материалдары-даа орта келбестээн. Даргавыс ийичаңгыс көзүлгөндө, элээн "дыңзып" алгаш кээр кижичи болган. Оон негелде кылырывыска: "Өөредилге килдизи акша шилчитпейн турар" деп каар кижичи болган. Ам канчаар боор, боттарывыс шын сеткиливыс-биле өске кылыр ажилдарны бар материалдар-биле кылып турдуvus. Шала болгаш соңга шилдерин дыка орайтап арай деп эккелген. Ынчангаш ажилды август төңчүзүңгө чедир кылдывыс. Бистиң негелдевис езугаар ажил төлевиринге Шыдыраа Геннадиевич 1000, 200, 1500 рубльдерни июль-сентябрь айларда тус-тус аванс кылдыр кижичи бүрүзүңгө берген кижичи. "Арткан ажил төлевирин сөөлүндө алыр сйлер" деп каан. Оон арткан ажил төлевирин октябрь, ноябрь айларында-даа бербээн. Шыдыраа Геннадиевич

бисти танывас ышкаш, хоорайда ажилдап базып турар болду. Биске чайны өттүр кожуунун өөредилге килдизи акша бербейн турган деп чүве меге болду. Чөөн-Хемчик кожуунун өөредилге килдизиниң улуг бухгалтери Чечек Содунамовна Сааядан акша дугайында айтырымга, июнь айдан август айга чедир кылып турган тудуувус дээш 370 муң рубльди шилчидипкен бис дээр болду. Акша-хөреңгиниң чамдызын Шыдыраа Геннадиевичниң хууда агар санынче шилчиткен бооп турар. Ол база элдеп чүве. Бистиң даргавыстың эккел турган материалдарының нити өрттээ 120 муң рубльден эртпес. Биске, алды кижиче, шалың кылдыр берген акшазы 38 муң рубль чүве. Арткан 210 муң рубльди канчакканын сайгарары чуугула. Шыдыраа Геннадиевич ол алган акша-хөреңгизи-биле кандыг ажил чорутканын, чарыгдалдарын хоойлу езугаар кожуунун өөредилге килдизи-биле санажыр турган. Ынчангаш санажыр хуусаа эрте бээрге, ук албан чери истелге чорудар кылдыр кожуунун эрге-хоойлу органынче хомудал кириген. Херекти баштай Чөөн-Хемчик кожуунун прокуратуразының истекчизи Айлаана Монгушова истеп турду. Истекчиге бистиң даргавыс: "Бригада кежигүнү оолдар-биле үзе санажыр каапкаан мен" деп турган болган. Ынчалза-даа аңаа удур кеземче херезэн оттуруп каан. Оон ол херектиң истелгезин экономиктиг кем-херек үүлгедир чоруктар-биле демисел чорудар килдистиң ажилдакчызы Азиат Григорьевич Монгуш чорудуп эгелээн. Бо дарга бригада кежигүнү оолдардан чаңгыс-даа өчүк албаан, чүгле бригадир В.И.Монгуштан тайылбыр алган. Ынчаарла истелге түңнел бербейн туруп берген. Ооң канчаар чоруп турарын айтырып чеде бээрге-ле:

"Фактуралар экспертиказы чорудуп турар" — деп харыы бээрлер болган.

Бо чылдың февраль айдан эгелеп ол-ла херекти ам бир өске истекчилер Дмитрий Дөрбет-оолович Монгуш биле Мерген Адышаевич Ховалыг истеп эгелээн. Ол ийи дарга база бистиң-биле кандыг-даа чугаа кылбаан. Чүгле Шыдыраа Геннадиевичиге-ле ужуражып турган боор. Олар база кандыг-даа түңнел үндүрбейн туруп берген. Истелге килдизиниң Роман Экер-оолович Кууларга ол талазы-биле айтырып тургузуп чеде бээримге: "Истекчилер-биле чугаалашкаш сайгарыптар мен" — деп каан. Ам мынчага чок. Чеже боор, июнь 21-де албан езу-биле билдиришкени бижип алгаш, Р.Э. Кууларже кирдим. Дарга боду чок болду. Дежурный шагдаа А.К. Ооржакка билдиришкеним демдеглеткеш берип кагдым. Каш хонгаш, айтырып кээримге, ол

Сайгартынмаан айтырыларывыс

билдиришкеним база ис чок чиде берген болган. Ам бис, ажырымчы кижиден когараан кижилер, эрге-хоойлу органындан дуза дилээривиске, хандырбас ышкаш, кайыын дуза дилээр апарганывыс ол? Бо херек дээрге көңүс бөдүүн, чаа ажилдаан истекчилер безин каш хонукта-ла истеп доозуп болур. Документ, фактылар-даа, херечилер-даа бар. Үстүндө адаттыңан, каш чыл ажилдаан арга-дуржулгалыг истекчилер мындыг бөдүүн херекти истей албаска, нарын айыылдыг кем-херек үүлгедилешкинерин оларга бүүрээр арга чок ышкашыл. Бис ам кымга бүүрөп, дуза дилээрин билбейн бардывыс.

Бистиң билеп алганывыс-биле тудугга көрдүнгөн 570 муң рубльдиң 28-тен 32 хуузуңга чедир смета езугаар ажил төлевирин кылдыр алыр ужурулг турган бис. Бистиң даргавыстың бухгалтери Розалия Анай-ооловна Монгуштуң аажы-

В.В.Путинниң чаа саналдарыңга дүүштүр

чаңы база берге кижичи болган. Акша-шалың айтырарга: "Чүгле Шыдыраа билер" — деп доңгун харыылап каар. Чок болза "акшалар" бистиң организацияның агар санынче кирбейн турар деп каар. Өске чымчак сеткилдиг, культурлук кижичи болза, хөй ажы-төлдүг дунмаларыңга чогуур тайылбырны билдингир кылдыр бээр, сүмени кадар турган. База бир элдептиг чүве бар. Бистиң-биле кады школының ажил-агый эргелекчизи Шолбан Содунамович Ооржак база ажилдап чайлаан турган. Бистиң кылган ажилывысты кожуунун тускай комиссиязы хүлээп алыр турган. Хүлээп алдыңан дугайында доктаалга кым-даа ат салбаан. Комиссия хүлээп албаан болганда, ук школага септелге чоруттунган дугайында дыңнадыгы ТР-ниң Чазаанче чорудуп болур турганы ол бе? Оралакчы дарга (чүнүң оралакчы даргазы бооп турарын чагаада айытпаан — ред.) М.Д. Ховалыг, кол архитектор А.С.Сендажы ол негелдерни тургузуп, чөптүг харыыны бээр турганнар эвес бе?

Ам дыңнаарывыска, даргавыс Шыдыраа Геннадиевич 3 чыл бурунгаар кожуун эмнелгезинге ажилдап тургаш, Николай Түлүштүң каңнакчыларыңга база хөй түңнүг акша-хөреңгини төлөп бербээн кижичи болган. Дээди эртеминг ажилдакчы бистиң чаңгыс черчуртуувус Шыдыраа Геннадиевич Ийме суурда ажы-төлү хөй, бөдүүн ажил-ишчи акылары Александр Монгуш, Борис Монгуш, Василий Монгуш, Айдын Монгуш оларны мегелеп, халас күжүн ажыглап, улуг туразын көөргөдип тургаш, канчап моон соңгаар чону-биле чурттаар деп турарыл, арын-нүүрү кайда кижичи боор?

Бо хүннерде Ийме ортумак школында өөренип турар өөреникчилер, ажилдап турар башкылар биске, септекчилерге, хамаарыштыр хомудал үндүрүп көрбээннер.

Солун-сеткүүлдерден номчуп чоруурга, тудуг организацияла-

рында мындыг четпестер, саңхөө хажыдышкыннары бистиң республиканың девискээринде бо-ла болуп турар боор-дур. Ийи-үш чыл бурунгаар Кунгуртуг суурга спортзал тудуп турган тудугжуларның хомудал чагаазын номчаан мен. Олар база 1 млн. рубльге тудуг кылган турган. Оларның акша-шалыңын база "Нарын" деп бүдүрүлгениң даргазы бербээн. Ук бүдүрүлгениң бухгалтери дарганың бодунуң өөнүң ээзи деп бижээнин сактып тур мен. Бо чазын Кызыл хоорайда "Бистиң бажынывыс" деп бүдүрүлгениң 5 млн. рубльди кайнаар чидир чорудупканының дугайың база "Шын" солунга бижип турду. Оон ыңай "Тудугжу" деп бүдүрүлгениң даргазы база ажилчынарыңга барык 5 ай шалың төлөп бербейн турган болчук. Кижичи билбес, билдинмес артып калган хомудалдыг кижилер та чеже чүве. Бөдүүн кижилер мегелээр чорук черле кажан соксаарыл? Ажырымчылар харыысалгага кажан онаажырыл? Шыны-биле чугаалаарга, бөдүүн ажил-ишчилерниң ачызында кода-хоорайлар өзүп, ажил-агыйлар сайзырап, амдыралдың деннели оларның холунда турарын утпаза эки. Бистиң бо сайгартынмаан айтырывысты шиитпирлежип бээрин Ийме суурдан ТР-ниң Улуг Хуралының депутаттары кылдыр депшиттирген Виталий Монгушович Бартына-Сады, Иван Дугар-оолович Ондар олардан дилеп, бүүрөп артывыс.

Чоокта чаа РФ-тиң Президентизи В.В.Путинниң болгаш ТР-ниң Чазааның Даргазы Ш.Д. Ооржактын терроризмге удур чонга Кыйгырыларында ажил-агыйжы харылзааларны бедик деннелге чурумчудары эргежок чуугула деп онзалап демдеглээн. Ынчангаш шак мындыг ажилчынар мөлчүр чоруктарга удур кожуун чагырга даргалары-даа, эрге-хоойлу ажилдакчылары-даа шыңгы демисежир ужурулг.

Тимур ХОВАЛЫГ.

Ийме суур.

Эвээш эвес орулгалыг



Хандагайтының электрилик харылзаа белдиринде (удуртукчузу В.Т.Монгуш) 23 кижичи ажилдап турар, оларның хөй кезии — аныяктар. Харылзаа белдири бирги чартык чылдың ажил-агый планын 114,2 хууга күүсеткеш, республиканың улуг юбилейлеринге таварыштыр кожуунга эрткен чарышка "Экономиктиг бурунгаарлаашкын дээш" деп номинацияга төлөптиг болган.

Сумулар аразы 60-80 километр чедир арт-сын ажыр тарамык чыдар-даа бол, ук албан чери харылзааны доктаамал тудар дээш кызып ажилдап турар. Маңаа өске хоорайлар болгаш сумулар-биле харылзажыр дээн улус бир хүнде ортумаа-биле 50-60 хире чагыларны кирип турар. Ук албан чери электрилик чырык

өже берген таварылгада хол-биле ажилдаар каналдың дузасы-биле харылзааны үзүктелишкени чок тудуп турар.

Кожуунун эң ырак сумуларының бирээзи Саглыга спутник таварыштыр харылзааны ажыгалага кириген турган, ынчалза-даа көдээ чонга оон өртөк-үнезинин улуун барымдаалааш, орнунга рация-биле харылзажыр органы тургускан. Амгы үеде Хандагайты — Торгалыг аразында Моолдун девискээрин тавараан харылзаа четкизи үзүлгөн.

Телефон станциязы Солчур, Хандагайты сумуларда 800 точкалыг. Харылзаа белдири телефон, телеграфтан аңгыда, сервис төптү ажыткаш, чурттакчы чоннуң чагыын езугаар чалалгаларны, грамоталарны, хүндүлел бижиктерни кылып, документилерни ксерокска хоолгалап, карттап, сканерлээш, эвээш эвес орулганы кирип ап турар. Евро джиривис амгы үеңиң каас-чараш септелгезин Хандагайтыга эң бир дугаар кылган албан черлериниң бирээзи. Техника талазы-биле эки дериттинген ук албан черинге уруглар ойнаар компьютер залын ажыдарыңга артык өрээл херек болуп турар.

ЧУРУКТА: телефонистер

А.Куулар, С.Серен-Доржу, оператор А.Донгак, бухгалтер М.Ооржак база монтер А.Өдекей.

Кижичи бүрүзү планныг



Хандагайты сумузуңун Г.Тумат аттыг культура төвү бо чылдың 9 айларында эрткен чылга бодаарга, 2 катап хөй орулгалыг ажилдааш, кожуунга "Эң эки культура төвү" деп атты чаалап алган. Ол чорук чон ортузунга эрттирип турар культурлук хемчеглерниң саны көвүдөп, шынары бедип, көрүкчүлери хөйү-биле хаара тудуп турарын херечилеп турар.

Коллективтиң кежигүнү бүрүзү тус-тузунда тускай планныг ажилдап, төпке айда ортумаа-биле культура-массалыг 12 хемчеглерни эрттирип турар. Эң сонуурганчыг хемчеглерни эрттирген, хөй орулганы киригенерге тускай ак-

Хандагайтыга

ша шаңналары көрдүнгөн. Бо чылын ийиги категорияның культура төвү деп атты камгалап алыр сорулгалыг. Культура төвүнүң бачы ажылыңга "Кежик" (Э.С.С. Оюн), "Күзел" (З.С.Сат), "Ромашка" (Ч.Э.Сат), "Айыссыг" (Д.О. Ооржак) садыглар база кожуун чагыргазының деткимчези улуг идигни берип турар.

Ында 22 бөлгүмнерде 242 кижичи хаара туттунган. Оларның чамдызы төлевирлиг. Чижээ, уруглар-биле ажилды методизи Байлак Кара-Салдың 1-ги класстың уругларыңга эрттирип турары мода студиязынче (айда телевири 35 рубль) уруглар улуг сонуургал-биле барып турар. Байлак Байылановна оон аңгыда 6-7 класстың уругларыңга "Булангының сылдыстары" танцы студиязын ажыткаш.

Культура төвүңге куда-дой дээн чижектиг байырлалдары эрттирери, концертке кедер даараткан хептерни алыры төлевирлиг. Септелге, дерилгеге херек материалдарны ажилдакчылар боттарының орулгалы-биле

садып ап турар. Келир чылын 30 чыл оюн демдеглеп эрттирер бо культура төвүнүн сцена кырының чырык дерилгези туттунган ояр чаарттынып көрбээн. Бо талазы-биле депутат Ч.Ч.Д. Ондарже дилегни киригенер.

Культура төвүнүң улуг методизи Арина Туматтың чугаалап турары-биле алырга, сөөлгү үеде чурттакчы чоннуң культура-массалыг хемчеглерге сонуургалы бедип, киржилгези идепкейжээн. Республика чергелиг "Тыва — бистиң өргээвис" мөөрейге кожуунун бот-тывыңгыр артистери 3-кү черни ээлээн. Аныяктарга 3 дугаар чыл эртип турар "Өвүрнүң аныяк үннери" деп эстрада ырларының мөөрейинге бо чылын барык 30 кижичи киришкен. Мындыг мөөрейлер аныяктар аразында салым-чаянныг уругларны илеридиринге болгаш оларның хөй-аьдын бедидеринге ужу-дузалыг.

Чойганмаа САТ.

ЧУРУКТА: улуг методист А.А.Тумат, уруглар-биле ажилдың методизи Б.Б.Кара-Сал.

(Авторнуң тырттырган чуруу).

КОЖУУН ДЕВИСКЭЭРИН КАТАП ТОДАРАТКАН

Октябрь 8-те Бай-Тайга кожуунун Тээли суурга Тыва Республиканың Чер курлавырлары болгаш чер тургузуунун талазы-биле комитеди (Хемер-оол Куулар) биле кожуун чагыргазының (Дугар-оол Хертек) Бай-Тайганың девискээрин катап тодарадырының айтырынын шийтирилээн каттышкан хуралы болуп эрткен. Аңаа сумуларның чагырыкчылары, ажил-агыйлар удуртукчулары, кожуунун чер курлавырлары болгаш чер тургузуунун комитединин болгаш көдээ ажил-агый эрге-

лелинин тускай мергежилдиглери киришкен.

Республиканың кожууннарының кызыгаарларын тодарадыр ажил чорудар дугайында Чазактын тускай доктаалы бар. Ону күүседире-биле чер-черлерде ажилчын комиссиялар бо чылын тургустунган болгаш ажилдап турар. Бай-Тайгада база ыңдыг комиссия бо чылдың апрель айда тургустунган болгаш кожуунун кызыгаарын, сумуларның девискээрлерин тодарадырының талазы-биле элээн ажилдарны кылып чоруткан.

Бо кожуун Алтай, Хакас республикалар, Барыын-Хемчик болгаш Мөңгүн-Тайга кожууннар-биле кызыгаарлажып турар. Ажилчын комиссия кызыгаарларны катап тодараткаш, дыңнадыгны каттышкан хуралга кылган. Кожуунун сумуларының кызыгаарын тодарадырда тургустунуп кээп болур маргылдаалыг айтырыгларны шийтирилээри-биле дугуржулга комиссиязын тургускан. Хуралга 1971 болгаш 1991 чылдарда кожуун болгаш оон сумуларының девискээрлерин тодараткан кожуун



доктаалдарын күш чок болдурга, чаа доктаал-биле амгы сумуларга катап берген. Дараазында доктаал кожуунун амгы девискээринин кызыгаарын

быжыглаарының дугайында, а үшкү доктаал-биле ажилчын комиссияның шийтирин күштүг болдурган.

Бистиң корр.

Бай-Тайгада күрүнениң «Бай-Тал» унитарлыг бүдүрүлгези кожуунун шору ажилдыг ажил-агыйыга хамааржыр. Оон директору Кызыл-кат Николаевна Кочал-оол ажил-агыйны удурткаш үр болбаан-даа болза, бүдүрүлгениң чедер-четпестерин эки билер. Ынчанмай канчаар, ол кара чажынданна бо ажил-агыйга өзүп, доругуп келген. Кончуг аныянда зоотехниктеп, кол зоотехниктеп, малчын бригадага бригадирлеп ажилдап чораан. Эрескежээ, ажил-агыйга бердинген аныяк зоотехникти бай-талчылар бодунун директорунга сонгуп алгандан бээр чыл безин четпээн. Ол «Тыва Республиканың көдээ ажил-агыйының алдарлыг ажилдакчызы» деп хүндүлүг аттың эдилекчизи.

Ажил-агыйга келиривиске, директор Кызыл-кат Кочал-оол суурдан ырак эвес черде тараа шөлүнче чорурунга белеткенип тур. Тараа ажаап турар шөлден ыравастан директор оон дүне келгенин, ам дедир ынаар чоруур деп турарын чугаалады. Орук аайлажып, эртенги шакта аңаа дужа бергенивиске өөрүп, Кызыл-кат Николаевна-биле тараа шөлүнче чоруптувус.

Орукка чорувуста ажил-агыйында байдалды таныштырды. Оон «Бай-Тал» КУБ бо чылын 50 га черге кызыл-тасты, 50 га черге арбайны тараанын билип алдывыс. Ажил-агый чогум кызыл-тазын ажаап доозупкан, а арбайны бо хонуктарда база-ла доозуп турар. Бир га черден ортумаа-биле 12 центнер кызыл-тасты алган, арбайның дүжүдү оон бичидаа дудавас боор дээрзинге база идегеп турарлар.

Директордан тараа ажаалдазында каш комбайн хаара туттунганын сонуургадывыс. Ол чаңгыс комбайн ажилдап турарын чугаалааш, ында хоочун комбайнер Мандыш-оол Байыстың болгаш оон аныяк эжи Титов Дамбийның болгаш септекчи Каң-оол Дамбийның

ажылын мактады. Шынап-ла, эрги комбайн бо-ла үрели бээрге, оолдар ону кызып тургаш ажилдадып алыр улус болду. Бис олар бо удаа база улуг эвес үрелиишкинде таваржы берген турда душтувус. Удуртукчузу-биле чугаалажып турувуста, комбайнын кылып алган, шөлде чедип келдилер.

Бо чылын республиканың ажил-агыйларына тараа үренин-биле Чазак болгаш Көдээ ажил-агый ямызы дыка дузлаанын билер болгаш, олар тараа үренин чээлиге алган- албаанын тодарадыр. Кызыл-кат Никола-



«Бай-Тал» КУБ-тун директору Кызыл-кат Кочал-оол биле чолаачы Шойдук Иргит тараа шөлүндө.



Ажил-агыйның бөлүк ажилчылары.

БАЙ-ТАЛЧЫЛАР ДООЗУП ТУРАР

евна бо чылын 10 тонна кызыл-тас болгаш 6 тонна арбай үренин 46 муң рубльге ажил-агый садып алганын чугаалады, ынчангаш үренинде өре чок деп билдирис. Күскү дүжүттөн келир чылдың үренин курлавырын тургускан.

Тарааны ажаап алыры чугула болбайн канчаар, ынчалза-даа ону садып-сайгарары — база улуг айтырыг. Бо талазы-биле кандыг ажилдар чорудар деп турарын айтырарывиска, ажилдың шагдала чоруп турары илден, дораанна харылай берди.

— Ажил-агыйның бир улуг айтыры — ажилчыннарның болгаш тускай мергежилдиглерин шалың төлевири болур чүве. Ынчангаш алган дүжүдүвүстүн



Комбайнерлер Мандыш-оол Байыс, Титов Дамбий.

кезик-чамдызы шалың төлевиринче үнүп турар, артканын машина-техникависка болгаш комбайнга кывар-чаар материалдар садып алырынга чарып турар бис. Тарааның чамдызын «Тыва агротөпке» дужаар бис, ол техникависка келир чылын алыр артык кезектеривис болгаш кывар-чаар материалдарывыс ертээ болур.

Тараа ажаалдазында хаара туттунган 2 звено бар. Оларның бирээзи шөлде тарааны ажаагаш, машинага чүдүргөш, бүдүрүлгө черинче чорударга, ону контораның чамдык хостаан өрээлдеринде ийги звенонун ажилчыннары төп турар. Бо хүннерде ында 40 ажыг тонна тараа шыгжаттынган. Ажаалдада техниктиг ажилчыннардан аңгыда, бүдүрүлгениң тускай эртемниглери база хаара туттунган. Оларның ажин-чемин үзүктел чок хандырып турарын база директор чугаалады.

Ажил-агый бо чылын 1 га черге картофельди тараан. Ону ажаап алгаш, сумунун уруглар садынга, школада интернатка дужаапкан. Сиген планы база күүсеттинген, 450 тонна курлавырлаттынган. Малга чем белеткелинин үзүндө сиген кезер тракторлар харын чедишпейн турган, ынчалза-даа сумунун чурттакчыларының дузазы-биле кезип дооскан. Ол-ла чоруп тургаш, бүдү-

рүлгө черинин кышка белеткелин сонуургадывыс. Директор Кызыл-кат Николаевна бо талазы-биле улуг бергедээшкин чогу чугаалады. Кыштаглар колдуу белең. Чедер-четпес үүрмек чүүлдерни малчыннар боттарының күжү-биле септел кылып алыр улус деп чугаалады. Тудуп турар ийи чаа кыштаг бар, ону харын бо чылын доозуп алыры чугула дээрзин база чугаалады.

Ажил-агыйның мал-маганы бо хүннерде чогу чүгээр өзүп, доругуп турар. Бо хүннерде 11 муң ажыг шээр малдыг, 800 хире сарлыктыг болгаш 83 аъттыг. Сөөлгү чылдарда ниитинин мал-маганын өстүрүп-доруктурарынга ачы-хавыязы дээш Кызыл-кат Николаевна Кочал-оолга РФ-тин Көдээ ажил-агый ямызының Хүндүлел бижиин болгаш сайыт Алексей Гордеевтин адын сиилбип бижээн алдын хол шагын бо чылын Наадымда тывыскаан. А шак ыңдыг орден-хавыялыг көдээ ишчилер бо ажил-агыйда эвээш эвес, оларга малчыннар Чочагай Сыргыт-оолду, Чойган Биче-оолду, Шолбан Салчакты, Салбакай Сааяны дээш, өскелерни-даа хамаарыштырар.

ЮРИЙ ДАРБАА.

Василий БАЛЧИЙ-ООЛДУН тырттырган чуруктары.

ЧАДААНАНЫҢ ХӨМҮР-ДАШ УУРГАЙЫ – ШАЛЫП ИШТИҢ ОДУРУУНДА

Ырда курген Чадаананын хөмүр-даш уургайына байдал-биле таныжып чеде бердивис. Оон директорунун хүлээлгезин күүседип турар Сергей Станиславович Горбунов ажил-агый аайы-биле бистиң-биле каржып, Кызыл хоорай курген болду.



Хөмүр-даш садып-саарар салбыр даргазы Ш.Н. Донгак.

тонна хөмүр-дашты казып тывар тургаш, 78 тоннаны казып тыпкан. Ол үе иштинде кылыр хүлээлгезин 113 хуу күүсеткени ол. Эрткен 8 айларда казып тыпкан хөмүр-дашты 68 муң тоннаны садып-саарар тургаш, 68 тонна 998 кг кылдыр күүсеткенер. Хөмүр-даш казар машина-техника эрги, үези эрткен-даа болза, ажилчыннар оларны удур септеп, камныг эдилеп, кандыг-даа туруушкун чок ажилдап турарын Шыңгыраа Наксыл-ооловна онзалап демдегледди. Эң эки ажилдап турар деп ол кол инженер, «Шахтернун алдары» хөрек демдээниң 3-кү чергезиниң эдилекчизи, ук бүдүрүлгедө барык 30 чыл ажилдап чоруур В.Ф. Канзычаковту, даг мастери Н.К.Каңоолду, «БелАЗ» чолаачызы В.С. Монгушту, хөмүр-даш деңзилээр черниң ажилдакчылары херэженнер: В.Ч.Кууларны, С.Ө. Ондарны, Н.Д. Күжүгетти болгаш өскелерни-даа адады. Черле ынчаш хоочун ажилчыннарда багай ажилдап турар кижичок, шупту-ла шаңналмакталдыг дээрзин Шыңгыраа Наксыл-ооловна онзалап дыңнатты. Ук бүдүрүлгедө ниитизи-биле 111 ажилчын хаара туттунган. Оларның айда ортумак шылаңы 7-8 муң рубль. Бо чылдың сентябрь 20-де бо бүдүрүлгө бодунуң 40 харлаанын демдегледди эрттирген. Ынчан ук бүдүрүлгениң дыка хөй ажилчыннары шаңналмакталды четтирген. Ол дугайын бүдүрүлгениң байдалы-биле таныжып тургаш билип ап болурувусту Ш.Н. Донгак

сүмеледи. Чадаананын хөмүр-даш уургайында каң эзилдирер кончуг эки шынарлыг, кокстуг хөмүр-даш бар деп аңаа билип алдывыс. Ону сонгаартан улуг бүдүрүлгелер садып ап турар.

Оон даг участогунун даргазы А.О. Ондарга үдедип алгаш, хөмүр-даш уургайынче кириптивис. Уургайын ханызынче кирип бар чоруй, экскаватор септеп турган оолдарга таваржы бердивис. Ук ЭКГ-5 «а» деп экскаваторнун башкарыкчызы, хөмүр-даш бүдүрүлгезиниң тергини, «Шахтернун алдары» хөрек демдээниң 3-кү чергезиниң эдилекчизи Сергей Кызыл-оолович Монгуш, оон дузалакчызы «Тыва Республиканын алдарлыг ажилдакчызы» деп аттың эдилекчизи, ТР-ниң Чазаанын Даргазынын Хүндүлел бижии-биле шаңнаткан Александр Экер-оолович Монгуш, Тыва Республиканын Чазаанын Даргазынын Хүндүлел бижииниң эдилекчизи Леонид Александрович Холдуй олар ажилдап турлар. Ук бүдүрүлгедө ниитизи-биле ЭКГ-5 «а» деп үш экскаватор, ЗСВШ-200-60 деп бир боду шимчээр чер өрүмнээр станок, даг породалары чүдүрер 6 «БелАЗ», бир сүг сөөртүр машина, бир автобус барын аңаа билип алдывыс. Олар шупту эрги. Чогум хөмүр-даш казып турар участка кээривиске, ында экскаватор башкарыкчызы Владислав Юрьевич Сат күчүлүг ускуужу-биле хөмүр-дашты ускаш, «КамаАЗ-ка» чүдүрүп тур. Бүдүн-бүдүн кылагар хөмүр-даш тывыжынын шынарлыгы аажок.

Оон чоруткаш, транспорт цегинге чедип келдивис. Үези эрткен эрги машиналарны септеп турар оолдар ында ажилдап турар болду. Бригадир Владимир Чимитович Монгуш, слесарылар Радик Сат,

Сергей Попов болгаш өскелер-даа чай чок ажилдап турлар. Чай аразында чугаалажып, чурукка тыртырып четтиге кааптывыс. Черле ынчаш күш-ажылды холу-биле тудуп кылып турар кижилер аразына оларның ажил-ижи-биле

таныжып турарга өөрүнчүг-даа чорду.

Борис ОНДАР.

Василий Балчий-оолдун тырттырган чуруктары.

ради



Мурнакчы машинист Вячеслав Сат.

Ам канчаар, хөмүр-даш садып-саарар салбырнын даргазы Шыңгыраа Наксыл-ооловна Донгак-биле чугаалажып эгеледивис. Ол ында байдалды С.С. Горбуновтан дора эвес билир

болду. Ук бүдүрүлгө чылдың-на 100 тонна хөмүр-даш садар планын 120 тонна кылдыр ажыр күүседип турарын ол биске дыңнатты. Бо чылдың эрткен 8 айда 68



Мурнакчы слесарь Владимир Куулар.



Бөлүк слесарылар бригадири В.Ч. Монгуш-биле.



Даг участогунун даргазы А.О. Ондар (солагай талазында) ажилчыннар-биле.



Мурнакчы ажилчыннар.

Ие-чашты болгаш уругларны камгалаар талазы-биле Тыва Республиканың Чазак Даргазының чыл санында шаңналын тургузар дугайында ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗАК ДАРГАЗЫНЫҢ ЧАРЛЫЫ

Организастьг ажылындан ие-чашты болгаш уругларны камгалаарының медицина-социал байдалы улуу-биле хамааржыр кожуннар болгаш Кызыл, Ак-Довурак хоорайлар удуртукчуларының кичээнгеин болгаш дузаламчызын хаара тудар, оларның ажил-чорудулгазынга идиг бээр болгаш "Сибирьниң кадык камгалалы" деп Девискээр аразының ассоциациязының чөвүлелиниң органи-

заптап турары перинаталдыг медицина талазы-биле эртемден В.В.Гаврюшов аттыг чыл санындагы конкурсту эрттиреринге деткимче көргүзөр сорулга-биле **доктаадырым болза:**

1. Ие-чашты болгаш уругларны камгалаар талазы-биле Тыва Республиканың Чазак Даргазының чыл санында тыпсыр шаңналын тургузар.

2. Ие-чашты болгаш уругларны

камгалаар талазы-биле Тыва Республиканың Чазак Даргазының шаңналын тыпсыр дугайында Дүрүмү болгаш ук шаңналды тыпсыр талазы-биле комиссияның составын бадылаар.

3. Тыва Республиканың Кадык камгалал яамызы адырның чыл санындагы бюджет

сметазынга ие-чашты болгаш уругларны камгалаар талазы-биле Тыва Республиканың Чазак Даргазының шаңналын тыпсыр конкурсука холбашкан чарыгдалдарны көөр.

4. Бо доктаал ону албан езузу-биле парлаан соонда күштүг бооп эгелээр.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.ООРЖАК.

Кызыл хоорай, 2004 чылдың октябрь 1, №130.

Капсырылга №1

Тыва Республиканың Чазаның 2004 чылдың октябрь 1-де №130 доктаалы-биле бадылаан

Ие-чашты болгаш уругларны камгалаар талазы-биле Тыва Республиканың Чазак Даргазының шаңналын тыпсыр дугайында ДҮРҮМ

Ие-чашты болгаш уругларны камгалаар талазы-биле Тыва Республиканың Чазак Даргазының шаңналын организастьг ажылындан ие-чашты болгаш уругларны камгалаарының байдалы улуу-биле хамааржыр албан-дужаалдыг кижилерни шаңнап-мактаары-биле тургускан болгаш "Сибирьниң кадык камгалалы" деп Девискээр аразының ассоциациязының чөвүлелиниң эрттирип турары, перинаталдыг медицина талазы-биле эртемден — В.В.Гаврюшов аттыг шаңналды тыпсыр чыл санындагы конкурсту деткири сорулгалыг. Шаңналды херэеженнерге болгаш уругларга медицина-социал дузаламчыны көргүзерин организастаарынга бедик түңнелдерни чедип алганы дээш, ие-чашты болгаш уругларны камгалаарының девискээрлерде тус чер программаларын боттандырар талазы-биле идепкейлиг ажылы дээш кожуннарның болгаш Кызыл, Ак-Довурак хоорайларның чагыргаларының, кадык камгалалының башкарылга органдарының удуртукчуларынга, эмнелге-профилактика албан черлерининг эмчилеринге тыпсыр.

Шаңналды тыпсыр конкурсука киржири

Ие-чашты болгаш уругларны камгалаар талазы-биле Тыва Республиканың Чазак Даргазының шаңналын тыпсыр конкурсука доктааткан хуусаазында Тыва Республиканың Чазак Даргазының шаңналын тыпсыр талазы-биле комиссияга конкурс материалдарын кирген, кожуннарның болгаш Кызыл, Ак-Довурак хоорайларның чагыргалары ыяап-ла киржир.

Кожуннарның болгаш Кадык камгалал яамызының кирип келгенин езуугар аңгы-аңгы эмнелге-профилактика албан черлеринге (кожуннарның төп

эмнелгелеринге) участок эмнелгелеринге, эмчи амбулаторияларынга, суму чагыргаларының баштыңнарынга херэеженнерге болгаш уругларга медицина-социал дузаламчы көргүзерин эки организастааны болгаш сайзыраңгайжытканы дээш шаңналды тыпсыр болур.

Конкурсту эрттирерининг чурumu болгаш хуусаазы

Конкурсука киржири-биле республиканың девискээрлер чагыргаларының киригени билдиришикиннерни болгаш документиленни ие-чашты болгаш уругларны камгалаар талазы-биле Тыва Республиканың Чазак Даргазының шаңналын тыпсыр талазы-биле комиссия чугаалажып көөр. Комиссияның ажылынга кириштирери-биле эксперттерни кирип болур.

Конкурсту чыл санында чонун уруглар божаан назы-харын, уругларның, элээдилерининг кадыкының байдалын айтып турар көргүзүглер даңзызынга дүүштүр кириген документиленге үндөзө (капсырылга №1) база ие-чашты болгаш уругларны камгалаар талазы-биле тус чер программаларын боттандырганнаың ажыктыын барымдаалап эрттирер. Бирги үш черни ээлээн девискээрлерни тодардыр, I, II, III чергениң дипломнарын тыпсыр. Оон аңгыда чагырга удуртукчусунга болгаш эмнелге албан черининг кол эмчизинге бирги чер дээш акша шаңналын тургузар.

Чагырга удуртукчусунга — күш-ажыл төлевирининг адаккы 20 хемчээлин;

Эмнелге албан черининг кол эмчизинге — күш-ажыл төлевирининг адаккы 10 хемчээлин тыпсыр.

Ийги, үшкү черлерни ээлээннерге немелде хөрөңгини

хаара тудуп тургаш, комиссияның тускай шийтпирин езуугар шаңналды тыпсыр болур.

Конкурсука кириер документиленни даңзызы болгаш оларны үнелээри

Чыл санындагы конкурсука киржири-биле февраль айның 15-тен орай эвесте девискээрнин чагыргазы Тыва Республиканың Чазак Даргазының шаңналын тыпсыр талазы-биле комиссияга уругларга болгаш божудуушкунга дузалаар албанның байдалын айтып турар көргүзүглерни (сөөлгү үш чылдың деңнели-биле) кириер, олар болза:

— божуп турарының байдалы;

— ниити өлүм-чидим;

— бичи чаштарның өлүм-чидимининг байдалы;

— перинаталдыг өлүм-чидим байдалы;

— өлүг уруглар божуп турарының байдалы;

— бир харлыг уругларның бажыңга өлүм-чидимининг байдалы;

— 14 хар чедир уругларның өлүм-чидим байдалы;

— элекке божуп турарының деңзигүүрү;

— иелерининг өлүм-чидимининг байдалы;

— 10000 божуур херэеженге хамаарыштыр аборттар саны;

— 15-тен 18 харга чедир уругларның аборт кылдырткан саны;

— 12 неделя чедир саатталганнарны учетка алганы;

— 12 неделя чедир сааттыгларны терапевтинг шинчээни;

— анемия-биле аарыг сааттыгларның саны;

— туберкулез-биле аарыг сааттыгларның саны;

— гепатит-биле аарыг сааттыгларның саны;

— сифилис-биле аарыг сааттыгларның саны;

— саатталган үеде УЗС-тин

ийиги деңнелин эрткен сааттыгларның саны;

— саатталгаш учетка кирбээн херэеженнерининг саны;

— бир харлыг уругларны хайгаараарының системазы;

— эмиг эеп турар уругларның саны;

— бир харлыг уругларны профилактика сыкырттыгының хаара тутканының байдалы;

— медицина көргүзүглерин езуугар шеригже барбайн турарларның хуузу.

2. Ие-чашты болгаш уругларны камгалаар талазы-биле тус чер программаларының бар-чого.

3. Өг-бүлени планнаар талазы-биле ажыл дугайында медээ: өг-бүле планнаашкыны болгаш репродукция төвүнүн, уруглар кадыкына катап тургузар болгаш элээди наркоманнар төвүнүн бар-чого.

4. Уругларга болгаш божуурунга дузалаар аппаратлар база дериг-херекселдер-биле хандырылгазы.

5. 3 хар чедир назылыг уругларны халас эм-таң-биле хандыраары.

6. Сааттыг херэеженнерни болгаш чаа божаан уругларны медицина-социал деткип турары, оон иштинде социал хандырылгазы четпес өг-бүлелерни сүт холуглары-биле, сааттыг херэеженнерни йодтуг эм-таң-биле, фолия кислотазы болгаш витамин-минерал холумактары-биле хандыраары.

7. Массалыг информация чепсектерин ажыглап тургаш, санитар-чырыштышкын ажылын организастаары.

Комиссия конкурс киржикчилерининг девискээрлеринге контроль хыналдаларны кылыр эргелиг. Конкурстуң негелделерин ийи чыл иштинде бир катаптан ховар эвес эде көрүп болур болгаш Тыва Республиканың Чазак Даргазынга чугаа-

лажып көөрү-биле кириер.

Шаңналды тыпсыры

Ие-чашты болгаш уругларны камгалаар талазы-биле Тыва Республиканың Чазак Даргазының шаңналын тыпсыр талазы-биле комиссияның кирип келгенин езуугар Тыва Республиканың Чазак Даргазының Чарлы-биле ук шаңналды тыпсыр.

Ие-чашты болгаш уругларны камгалаар талазы-биле Тыва Республиканың Чазак Даргазының шаңналын тыпсыр дугайында Тыва Республиканың Чазак Даргазының Чарлының массалыг информация чепсектеринге чарлап парлаар.

Шаңналды чыл санында март айда тыпсыр.

Акшаландыраарының үндөзүннери

Ие-чашты болгаш уругларны камгалаар талазы-биле Тыва Республиканың Чазак Даргазының шаңналының лауреаттарын шаңнаар акша төлевирин Тыва Республиканың Кадык камгалал яамызының ниити сметазындан алыр.

Шаңнаарының чурumu

Тыва Республиканың Чазак Даргазының шаңналының лауреаттарын шаңнаар дипломнары байырылыг байдалга, Тыва Республиканың Чазаның Даргазы азы ону төлээлээн кижжи тыпсыр.

Шаңналдың акшага хамаарышкан кезээн лауреаттарже доктааткан чурум езуугар шилчидер.

Ие-чашты болгаш уругларны камгалаар талазы-биле Тыва Республиканың Чазак Даргазының шаңналын тыпсыр талазы-биле комиссия лауреаттарны Чазак шаңналдары-биле шаңнаар азы Хүндүлүг аттарны тыпсыр дугайында делегни Тыва Республиканың Чазак Даргазынга кирип болур.

Капсырылга №2

Тыва Республиканың Чазак Даргазының 2004 чылдың октябрь 1-де №130 доктаалы-биле бадылаан

Ие-чашты болгаш уругларны камгалаар талазы-биле Тыва Республиканың Чазак Даргазының шаңналын тыпсыр комиссияның СОСТАВЫ

Ооржак Ш.Д. — Тыва Республиканың Чазаның Даргазы, комиссияның даргазы;

Матвеева Е.К. — Тыва Республиканың Чазак Даргазының оралакчызының хүлээлгезин күүседип турар, комиссия даргазының оралакчызы;

Ховалыг В.С. — ТР-нинг кадык камгалал сайыдының хүлээлгезин күүседип турар;

Конгар А.Т. — ТР-нинг күш-ажыл болгаш социал политика

сайыды;

Талгаева В.Д. — ТР-нинг Статистика комитетининг даргазы;

Куулар Н.Х. — Чөөн-Хемчик кожун чагыргазының баштыңы;

Комбу А.Ч. — Эрзин кожун чагыргазының баштыңы;

Онгар Т.М.-Н. — ТР-нинг кадык камгалал сайыдының оралакчызы;

Маады Г.М. — Перинаталдыг төптүн кол эмчизи;

Хайжок В.П. — республика-

ның уруглар эмнелгезининг кол эмчизи;

Монгуш Р.Ш. — медицина эртемнерининг кандидады, медицина-биологтук айтырыглар талазы-биле хөй адырлыг эртем лабораториязының директорунун оралакчызы, эмчи-генетик;

Дажы-Сөгбе З.Б. — медицина эртемнерининг кандидады, Перинаталдыг төпте акушер-гинеколог;

Хунан-оол А.С. — медицина эртемнерининг кандидады, уругларны эмнеп, катап тургузар республика төвүнде кол эмчи;

Киселева Р.Г. — республиканың уруглар эмнелгезинде чаа төрүттүнгеннерининг патология салбырының эргелекчизи;

Оюн С.Д. — муниципалдыг поликлиниканың кол эмчизи;

Дьяченко А.Н. — медицина-ның ыяап-ла камгаладылганының

Тыва Республикада фондузунун күүсекчи директорунун оралакчызы;

Бегзи О.Н. — Россия Федерациязының Социал камгаладылга фондузунун ТР-де Күрүнениң девискээр албан черининг удуртукчусунун оралакчызы;

Наксыл М.К. — Тыва Республиканың Чазак Аппаратының Социал политика айтырыгларының талазы-биле эргелел начальнигининг оралакчызы.

ХОЙНУ ӨӨРЕНИП АЛГАН БИС

Ада-чурттуң Улуг дайыны төнер чоокшулап турда, октябрь 11-де 1944 чылда, бистиң Тыва ССРЭ-ге каттышкан-на болгай. Ол-ла чылдан эгелеп Россия хөй санныг тускай мергежилдиг башкыларын, эмчилерин бисче чорудуп эгелээн чүве.

Мен ынчан чаа-ла эге класска мен. Бирги орус башкывыс 1944 чылда сентябрь төңчүзүндө келген дыка эки сактып тур мен. Бистиң класкывыска директор башкывыс Чигжит Авыралович Салчак кирип келгеш, орус башкыны бисбиле таныштырды. Башкыны Евдокия Андреевна Иконникова дээр болду. Бис шупту бир үн-биле доктаадып алдывыс, дораан эвес, элээн үеде катап-катап адап тургаш, доктааттывыс. Башкывыс ортумак дурт-сынныг, ак-сарыг, экинге дээр турар дыдыраш-сымаар чаштыг, ак арынныг, кыдырык, көкүмээр карактарлыг база кара-ногаан костюмуг, тувельдиг болганын ам-даа утпаан мен.

Келген хүнүндө эгелээш бисти орус дылга өөредип эгелээн. "Я" дээрге "мен" дээни ол, "Ты" дээрге "сен" дээни ол дээш, ат оруннарындан эгелеп өөретенни сактыр-дыр мен. Оон кожуп чугаалаарын бөдүүн айтырылгандан эгелээн. 2 класска элээн орус сөстөрүн өөренип алган бис. Эң баштай айтырылганы салырга ажурин билбейн, башкының сөстөрүн катаптап каар бис. Серээ дээр оолду тургускаш: "Ты знаешь или не знаешь стихотворение?" дээрге, "Знаешь кижидир мен ийин, башкы" дээш каттырып каар. Ынчаарга билер болзунза чугаала дээрге, чадап каар. Шулуктун сөстери биске нарын болуп

турган хевирлиг, доктаадып чадап-ла турар бис.

Баштайгы башкывыс 1945 чылда фронтдан келген эки турачы Барыин-Хемчик чурттуг Соспукай деп кижиде өг-бүлө туткан. Ол фронтучу кижиде. Хөреэнде хөй орденнерлиг, кара шырайлыг кижиде чүве. Ол бистиң кожунга аныктар даргалап келген хевирлиг.

Ол үеде бис 5 өрээл школалыг бис. 3 өрээлге өөренип, ийзинге удуур. Ынчан ыяш оруннарга удуп турдувус. Күзүн кээривиске биске матрас, сырткы хавын тудускаш, хову же чорудуптар. Аңаа баргаш бис оларны долдур тараа саваңы тырып алыр бис. Ол үеде чоорганнар бербейн турган, бис узун тыва тоннарывыс эштип удуп турдувус.

Дошпулуур, мандолина аялгасы-биле башкыларывыс бистерни ырладып, танчыладып өөредип турган. Бир хүн орус башкывыска немей база бир орус башкы келген, ынчан күскү үе. Ол келген башкының ады — Анна Ивановна Агапова. Сөөлүндө бо башкы база Токал-оол дээр тыва кижиде өг-бүлө тутту. Евдокия Андреевна, Анна Ивановна ийи орус башкыларывыс бир хүн бистерни эдертип алгаш, Хемчик кыдырынче селгүүстөткен. Хемчик уну ол үеде сап-сарыг чыжыргана-биле шыптынган турган. А долааның хөйүн, чиирге шупту чигирзиг,

чаагай амдангыг. Ол үеде Хемчик унунун бай-байлаа: кат-чимизи, аң-меңи, балык-байлаңы ырак Россияның Тамбов облазындан келген башкыларывысты кайгаткан. Чыл ашкан соонда, баштайгы башкывыс Евдокия Андреевна Хову-Аксынче ажылдап чоруй барган. Аңаа эрткен 2002 чылга чедир чурттааш, чок апарганын дыңнадым. Ам Хову-Аксында ийи кыс уруглары эртем-билиглиг ажылдап, чурттап чоруур деп чүвени Хову-Аксы чонундан дыңнадым.

Дараазында чылын баштайгы немец дыл башкызы Мария Михайловна Тас-оол өг-бүлөзи-биле чедип келген.

Бис эрткен күзүн Бай-Хаакче ынак башкывыс Мария Михайловнага байыр чедирип, 80 харлаан юбилейинче ТР-ниң алдарлыг башкызы база бо башкының ынак өөреникчизи Шагдыр-оол Сат Борбак-ооловна-биле барып чедип, белэвисти тутсуп, эрткен үевисти сактып чугаалашкаш келген бис.

Өөнүң ээзи почта начальниги, бистиң чагыс чер-чурттуг акывыс Тас-оол Сергей. Олар 3 кыстыг, 1 оолдуг, олары дыка чараш. Башкывыс биске баштай немец дылдың алфавидин өөредип эгелээн, дыка солун эртем. Суг-Аксы ортумак школазы баштай 7 чыл турда-ла келген башкы. Элээн хөй чылдарда бистерни болгаш өске-даа хөй өөреникчилерге даштыкы дыл талазы-биле быжык билигин берген. Ам башкывыс Мария Михайловна 80 харлыг, Таңдының Бай-Хаак суурда эмчи уруу Лариса Сергеевна суг-биле кады чурттап олуур. Бис эрткен күзүн Бай-Хаакче ынак башкывыс Мария Михайловнага байыр

chedирип, 80 харлаан юбилейинче ТР-ниң алдарлыг башкызы база бо башкының ынак өөреникчизи Шагдыр-оол Сат Борбак-ооловна-биле барып чедип, белэвисти тутсуп, эрткен үевисти сактып чугаалашкаш келген бис. Башкывыстың өөрээнинден карааның чаштары чаактарын куду борбанын бадып турду. Бо башкыларывыстан бис хөйүн өөренип алган болгаш өөредилгеге, амыдыралга сонургалдыг болуп, эртем-билигини кижиде бүрүзү чедип ап, орус улустун чугаазын, культуразын өөренип, башкылар болганывыс таварылга эвес деп бодаар мен.

Кээп турган орус башкы-

ларда кандыг-даа талантылыг, ажыл-ишчи, боттарының шилип алган мергежилге бердинген, сеткилин ханызындан ажылдаар башкылар турган. Ындыг башкыларның бирээзи — Суг-Аксы ортумак школага элээн хөй чыл ажылдаан география, биология башкызы Анастасия Кузьминична Дудина. Ол шуут кайгамчыктыг хуулгазын чүүлдү Суг-Аксы школазынга кылган. Школаның дуржулга частогунга хөй яблоня, вишняларны тарааш, 1970 чылда 1-ги класстың өөреникчилеринге 578 санныг яблоктарны үлөп берген. Школа девискээрин башкы боду ызырар ыттары-биле дүн-хүн чок

таңныылдавышаан, ажаап келгениниң түнелинде ол садта кат-чимис, ногаа аймаа улусту кайгадыпкан. Ранета дээрге күзүн мырыңай эгээртинмес турган чүве. Күс боорга, башкы бүрүзү кочалдарыңа долдурчып ап турган. Удатпаанда ол кайгамчыктыг сад республикага сурагылы апарган болгаш мөөрейге Би-Хемниң Туран школының соонда болуп, ийи дугаар черни алган. Башкывыс өөреникчилерге ногаа, чимис өстүрерин база өөредип турган кижиде. Кузьминична Саян артынче чоруптарга, улуг хомудал-биле байырлажып артып калдывыс. Оң соонда өске орус башкылар база чамдызы Саян артында ырак хоорайларда чер-чуртунче, а бир чамдызы Тываның өске хоорай, суурларынче чоруй баргылаан. Ол өзүп турган эки садка Анастасия Кузьминичнага чедир ажылдаары берге болган. Оң соонда чоорту садывыстың кат-чимизи эвээпел калган.

Башкы дээрге эң маадырлыг кижиде, оң чымыштыг ажыл-ижин билер-ле улус билер. Бистиң бо башкыларывыс биске эң эргим, Тыва дээш сагыш-сеткилин, билим мергежилин берген улус-тур. Орус башкыларның ачызында Тываның хөй оолдар, уруглары билиг чедип ап, амыдыралының ак оруун тыпкан. Оларның аразында ажы-төлге билиг берип башкылап чоруурлары хөй. Бо башкыларывыска аас-кежикти, ам-даа улуг назылыг болурун күзүзү, черге чедир мөгөйдүс.

Анаттаа МОНГУШ,
хоочун башкы.

Хоочуннар — аравыста

КӨДЭЭ АЖЫЛ-АГЫЙ — ООҢ АМЫДЫРАЛЫ

ажыл-агий институтунга бир чылдын курузун доозуп алгаш, Красноярскиниң көдээ ажил-агий институтунда тыва студентилерге очулдурукчулап ажылдаан.

Ооң соонда чылдарда Улуг-Хем болгаш Кызыл кожуннарның көдээ ажил-агий эргелелдеринге начальниктеп чорааш, анык кадрлар белеткелинче улуг кичээнге ийи угландырып келген. Барган, четкен черинге-ле бригадирлерни, звено удурткучуларын чыып алгаш, билдинмес айтырылгарга ол-ла черинге харылап берип чораан.

Монгуш Бүкүлдүрешович ажылдап тургаш, бодунун билини бедидерин база утпайн турган. 1954 чылда Горький хоорайның көдээ ажил-агий институтун бот-өөредилге-биле доозуп алгаш, дээди эртемниг баштайгы тыва агроном болган.

Анык удурткучу колхозчулар, совхозчулар-биле хову-шөлдерге денге ажылдап чоруп турган. Кур болгаш куруккан черлерни шингээдил алырын аргаларын ажыглаарыңа болгаш тараа культураларының дүжүдүн бедидеринге ооң ол үеде киригэн үлүү улуг.

М.Б. Доста-оолду 1954 чылда партия ажылыныче депшиткен. Баштай СЭКП Кызыл райкомунун МТС девискээринин талазы-биле секретарыңа томуйлаан. 1958

чылда СЭКП Таңды райкомунун 2-ги секретарыңа сонгаан, а ол-ла чылдың декабрь айда ол районунун күүсекчи комитетинин даргазынга депшиткен. Монгуш Бүкүлдүрешович бо албан-дужаалга ажылдап чорда, Таңдының тараа шөлдери барык 4 катап улгаткан, малының баш саны каш катап өскөн, колхоз-совхозтарының материал-техниктиг баазалары быжыккан.

Бо бүгү чедиишкенин үстүкү удуртулга черлери өөренип көрүп-ле турган чүве ыйнаан, 1961 чылда ону Тыва областың көдээ ажил-агий эргелелиниң начальнигине томуйлааны таварылга эвес. Ол-ла чылын областы Тыва АССР кылдыр эде адаан соонда, Монгуш Бүкүлдүрешович анык республиканың көдээ ажил-агий сайыдыңа томуйлаткан. Шак ынчалдыр көдээ ажил-агийның бир дугаар тыва сайыды болган.

М.Б. Доста-оол сайыттап бергеш, хөй санныг организастиг айтырылгандар аңгыда, ажылының кол угландырышының кичээнге ийи улам күштелдирген. Кур болгаш куруккан черлерни шингээдил алыры уламчылаан, адырны механизастаары болгаш электриждери шапкынчаан. Чаа колхоз-совхозтар саны улам көвүдээн. "Победаның" тараажылары бир чылда тараа шөлүндө 25 муң тонна чедир дүжүттү ап

турган. Шаңының тараажылары бир гектардан 50 центнер тарааны, бир гектар кукурузадан 500 центнер дүжүттү ап турганы амгы ажил-агий удурткучуларының дүжүнгө безин кирбес саннар-дыр.

М.Б. Доста-оол көдээ ажил-агий сайыдыңа ажылдап турда, күрүне планы күүсетпес ажил-агий турбаан.

1966 чылда ону Тыва АССР-ниң мелиорация болгаш суг ажил-агийның сайыдыңа томуйлаан. Хөгжүлдө албайн турган бо адырны ынчалдыр дуржулгалыг удурткучу холга алган. Оон эгелээш-ле республиканың мелиораторлары алдарлыг болгаш солун орукту эрткен...

Монгуш Бүкүлдүрешовичиниң назы-хары улгадып дөгүй-даа берзе, республиканың ниитилел-политиктиг амыдыралындан чыда калбайн келген. Ол — "Тураскаал" ниитилелиниң тургузкучуларының бирээзи. Шаанда политиктиг шаажылап таварышканының алдарлыг актыг адын агартыр дээш улуг ажылдарны кылганын Тываның чону утпас. Чону, республиканың хөгжүлдөзү дээш ажылдап чораан, ам-даа ажылдап чоруур бо хоочуну-устун адын эрткен чүс чылдың кижилериниң алдарлыг номунче киригени чүүлдүг деп бодаар мен.

Монгуш ХОЮГ-ООЛ.

Бо чүүлүмнүн маадыры "ХХ чүс чылда Тываның алдарлыг кижилери" деп Күрүне номунда кирген, Тываның көдээ ажил-агийның хөгжүлдөзүңгө 40 чыл иштинде бараан болуп келген "Тыва Республиканың алдарлыг ажилдакчызы" деп хүндүлүг аттың, хөй санныг орден-хавыяаларның эдилекчизи Монгуш Бүкүлдүрешович Доста-оол бооп турар. Ону Тываның улуг назылыг улугу эки билер, таныыр. Амгы үениң аныктары ону эки билбес, ынчангаш бөгүңгү специалистер, удурткучулар ыңдыг кижиде бар деп чүвени билер кылдыр мону бижип олур мен.

Монгуш Бүкүлдүрешович Барыин-Хемчик кожунну тавараан Алаш хемниң унунга 1925 чылдың октябрь айның эгезинде төрүттүнгөн. Ооң ада-иеси хөй малдыг, шыырак арааттарның санынче кирип чораан. ТАР үезинде республиканың "Алдарлыг малчыны" деп хүндүлүг атты эдилеп чорааннары таварылга эвес.

Тыва бижик тургустунарга, Доста-оол чайлаг школазы барып тургаш, дораан өөрени шаап алган. Оон Актың эге чада, Кызыл-Мажалык школазынга өөренип чораан. Кызылдың 2 дугаар школазынга 7 классты дооскаш, Тываның мал болгаш чер ажил-агийның кадрлар белеткээр В.И.Ленин аттыг комбинатының агрономия салбырынче кирип алган.

Төөгүлүг 1944 чылда ону дооскаш, Улуг-Хем кожунунун көдээ ажил-агий эргелелинге агрономнап ажылдай берген. Ол үеде кожунда Торгалыг суурга "Күш-ажылдың хостуу", Баян-Колга "Х Улуг Хурал" колхозтар тургустунган. Анык агроном кожунунун ажил-агийларын аъттыг, чадаг чеже-даа кезип каапкан. Тараа-быдаа дүжүдү элбеп эгелээн.

1945 чылда ССРЭ-ден тускай

эртемниглер анык областың көдээ ажил-агийның хөгжүлдөзүңгө үлүг-хуузу кириштирер дээш хөйү-биле кээп эгелээн. Улуг-Хемге Нина Анисимова дээр агроном кыс келген. Ол үеде эргеледи начальниктей берген М.Б. Доста-оол Горький хоорай чурттуг кысты агроном кылдыр хүлээп алган. Удатпаанда аныктар өг-бүлө тудуп, улам шуудан ажылдай бергенер. Олар үш уругуну ынак ада-иеси. Улуг уруу Ирина Монгушовна Кара-оол — республикада хүндүткелдиг кижилерниң бирээзи. Үр чылдарда Тываның күрүне типографиязын удуртуп ажылдаан, бо хүннерде "Бойдус" бүдүрүлгө черинин директору. Ортун уруу Анна Кричина — Тумень хоорайда бир улуг бүдүрүлгө черинин улуг бухгалтери. Инженер-тудугчу огу Александр ажыл үезинде айыыл-халапка таварышкаш, анык назынындан, чоок улусундан чарылган. М.Б. Доста-оолдун уйнуктары безин бо хүннерде эртем-билиглиг, ажил-агийлыг кижилер. Оларның кырган-авазы "кызыл-дустаандан" бээр чээрби чыл ажа берген.

1947 чылда анык удурткучу эртем-билиин улам бедидери-биле Иркутск хоорайның көдээ

Реклама... шын ажилдаар ужуруг

Кайы-даа сайзыраңгай күрүнениң ажил-агыйжы бүдүрүлгелериниң чедишкениниң кол чажыды садыг-саарылга болгаш маркетинг болур. Амгы үениң рыногунда конкуренция кылыр аргалыг барааннар болгаш хандырылгалар көвүдөп, садып алыкчыны кичээнгейин хаара тыртар дээш, бот-боттарың "үндүр кысчып-даа" турарлар. Шак мындаг чижилгелиг байдалда маркетинг болгаш реклама талазы-биле бедик мергежилдиг ажилдакчылар болгаш садып-саарырының чаа арга-хевирлери онза үнелиг апарган.

90 чылдарда Тывага, Федерация иштинге дег, парлаан рекламаларның хемчээли каракка көзүлдүр дыка улгаткан. Чаңгыс аайланы берген рекламалар аразында кандыг-бир фирманың азы бүдүрүлгениң чарлалы "деңзизин чидирип", дээш чок болуп эгелээрге, рекламалыг информацияны делгемчидери негеттиниң келген. Ынчан реклама агентилелдери тыптып, хөгжүп эгелээн.

Амгы үеде Россияда улуг полиграфтыг баазалыг, шинчилел төптөрлүг 4 муң ажыг (чурттундаа, даштыкының-даа) реклама агентилелдери бар. Тывада – салаа бажынга санап болур. Ынчалзажок олар кыска хуусаа иштинде республикада амыдыралдың темпизинге эптежип, харын-даа ону рынок үезиниң негелделеринге, чеже-даа оожум бол, таарыштырып эгелээни илдеп, Ынчанмай канчаар, чүге дээрге "реклама – сайзыралдың шимчедикчизи-ле" болгай.

Баштайгы көрүштөн реклама бир-ле чүүл дугайында дыңнадыг азы кандыг-бир бараанны канчап-даа тургаш садар дээн оралдажышкын ышкаш кылдыр билдинер. Шынары куду кылдыңнар рекламаның дээштиги база ол хире болур. Езулуг-ларыноктун негелделерин, садып алыкчыларның херегелдерин (чамдыкта ол херегелдерни реклама боду-даа хевирлээр) кичээнгейге ап, ынаар сагыш салып тургаш, бедик шынарлыг кылып каан рекламаның көстүрү-даа, дээшти-даа оон оранчок ырак.

Реклама тарадырының технологиязынга массалыг информация чепсектериниң киржилгезин, үлүг-хуузуң үнелээри берге. Ылаңгысы солун медээлер дамчыдарына эң-не таарымчалыг арга болганда, аңаа рекламаны медээлер дузазы-биле байыдып нептередири бүдүрүкчүнүң-даа, тарадыкчының-даа сонуургалы болур. Маңаа солундук тиражы, кайы-кайы девискээрлерже чедип турары, канчаар тарадып турары чугула рольдуг.

Дыка хөй специалистер "реклама дээрге кижилерниң психологтуг программалаашкыны азы, өскээр чугаалаарга, хөй-нигитиниң мээ-медерелин кажар арга-биле (чамдыкта күрүнениң национал политиказынга таарыштыр) башкаларының база бир чепсээ" деп санап турарлар, оларның бо туружунда шын база бар.

Чижек кылдыр даштыкы чурттарның арга-дуржулгазын кирип болур. Американың чурттакчылары таакпы тыртпас талазы-биле мурнакчы одуругда

турарлар, чүге дээрге АКШ-та таакпыга удур реклама акциязы калбаа-биле чоруп турар. Канаданың рекламасы спорт болгаш кадыкшыл камгалаарынче угланышкынның, ынчангаш канад чонунун спортка хандыкшылы чылдан чылче күштөлип кел чыдар. Японияның реклама агентилелдери хуннүң-не шак санында-ла эвилеп, ээлдек болгаш арыг-силлиг чорукту көргүзүп, деткип турар. Норвег рекламаның кол сорулгазы – "национал чоргаарал" бедидери болур.

Бо материалдың бижитти-нериниң оранчок мурнунда мээң бир эжим: "От хааржактарындан эгелээш, бажыңнарда аскалп каан улуг плакаттарга чедир "Кижик болуру — чажыңдан, аът болуру — кулунундан" азы "Ада сөзүн ажырып болбас, ие сөзүн ижиң болбас" дээн чижекти мерген угаадырларны болгаш тыва үлегер домактары бижип, тыва маадырлыг тоолдарга үндөзилеттинген тыва мультфильмнерден чогаадыр болза эки улус-тур бис ийин але" деп чугаалаан кижик. Ооң сөстөрүнүн артында тыва кижиниң бодунун чонунун болгаш чуртунун келир үези дээш сагыш човаашкын көстүп турарын тайылбырлары артык боор оң. Ону боттандыраары – ада-өгбелеривистиң болгаш соовус изээр салгалдарының мурнунга хүлээлгевис-тир, аңаа чаңгыс эвес, а хөй кижик, харын-даа бүдүн нация киржир ужуруг.

Соңгаар хоорайларда реклама талазы-биле делегей чергелиг форумнар, делегелер, фестивалдар болгаш белекел курстары доктаамал болуп турар. Тывага ыңдыг яңызылыг хемчеглерни чорударын үе негеп келген. Тывада реклама агентилелдериниң, фирмаларының ажил-чорудулгазын болгаш бүдүрүп турар бараанарының идеологтуг утка-шынарын хайгаараар тускай төптү кандыг-бир реклама агентилелиниң баазазына чоп тургузуп болбас деп? Кадрлар белекели, материалдыг бааза, чогаадыкчы ажилдакчыларның хостуу дээн чижекти албан тургустунуп кээр айтырылгаларга дыка саадавайн, "бир сорулганы чедип алыры берге болза, ооң артынга оондаа улуг сорулгадан салып ал, ынчан баштайгызы чийк апаар" дээрзин утпайн, тодаргай угланышкынның ажилдаары-ла херек-тир. Канчап билер, кедизинде барып, тыва реклама чүгө хереглекчилерниң болгаш бүдүрүкчүлериң эвес, а күрүнениң сонуургалдарын база хандырып турар апаарын...

Салым МОНГУШ.

Терроризмге удур хемчеглер: Ак-Довурактын ЧЭТ-те байдал

АЖЫЛДАР ЧОРУТТУНМААН

2004 чылдың сентябрь 13-те Россия Федерациязының Чазааның калбак хуралына Президент В.В.Путин Осетияның Беслан хоорайга болган террорисчи каржы-дошкун үүлгедигже хөй-ниитиниң кичээнгейин углаан болгаш чуртту болгаш чурттакчы чонну террорисчи үүлгедиглерден камгалаарының база ыңдыг хөделишкениннерни болдурбазының дугайында чаа эгелекчи саналдарны идип үндүргөн.

Ук саналдарны күүседириниң талазы-биле Тыва Республиканың Чазааның хемчеглериниң дугайында ТР-ниң Чазааның Даргазы Ш.Д.Ооржак республиканың чонунга 2004 чылдың сентябрь 25-те №132 "Шын" солун дамчыштыр Кыйгырыгны кылган. Ында дорт-ла мынча дээн: "Кризиске удур планнарга диверсантиларның чимзенишкениннерин болдурбас механизмнерни ажылдап кылгаш, боттандыраар. Ындыг чимзенишкениннер биске турбас деп чугаалап шыдавас ужуруг бис. Ак-Довурак хоорайның ЧЭТ-ке болган үрелишкениннерни сактып көрээли. 90 чылдарның эгезинде ол хоорайны кыжын дөрт катап доңурган. Бир катап одаар чүүл дамчыдар шугумче демир кири октапканындан ЧЭТ сандан үнген, а хоорай доңган. Ийи дугаарында, одаар чүүл дамчыдар галереяны өрттедипкен, а кем-херек үүлгедикчизи кем-херекке онаашкан. Үш дугаарында, хоорай скважиналары сандан үнгенинден доңган. Дөрт дугаарында, тудугжулар суурунда трансформатор подстанциязының кабелин өрттедипкен".

Бис Ак-Довурак хоорайның ЧЭТ-те байдал-биле таньжары-биле бар чыда, үстүнде фактылар дугайын чугаалажып, РФ-тиң Президентизи В.В. Путинниң болгаш ТР-ниң Чазааның Даргазы Ш.Д. Ооржактын чонга Кыйгырыгыларынга хамаарыштырында кандыг ажилдар чоруттунуп турарын көөр улуг сонуургалдыг бар чораан бис.

Ак-Довурактын ЧЭТ дээрге ук хоорайның чылыг-биле хандыраар, амыдыралчы эргежок чугула объектизи. Терроризм айылынга хамаарыштыр аңаа улуг ажил кажангызындан-даа артык чоруттунган турар ужуруг. А херек кырында ында байдал кандыгыл?

Эрттирилге пунктузунда чепсектиг камгалал (ВОХР) турар чадавас дээш кирер херимниң хаалгазынга халдып келгеш, машинавыс медээзин бердивис. Эрттирилге пунктузунун бажыңындан шериг-даа, шагдаа-даа эвес, ажилчын хептиг эр үнүп келди. Таңнылы ол хевирлиг. Аңаа журналист шынзылгам көргүстүм. Ол кандыг-даа айтырыг салбайн, безин даргазынче долгавайн-даа, бистиң машинавысты ЧЭТ-тиң девискээринче эрттирипти. Хөлчөк улуг ЧЭТ бажыңының эжинге машинавыс тургускаш, үшкү каътта директорнун өрээлинге келдивис. Шоочалыг. Аңаа бир анык херээжен Артур Эрес-оолович дүштөп чоруй барган диди. Ол бистиң кымнар болурувусту, чүге чоруурувусту-даа айтырбады. Оон ЧЭТ-тиң нарын дерилгелерлиг өрээлдерин кезидивис. Бисти кым-даа доктаатпады. Ында ажилдап турар ажилчыннар биске чүнү-даа чугаалавас, өске

кижилерниң бээр кирери хоруг-луг деп сагындырбас болду. Моон алгаш көөрге, оларның ортузунга терроризмниң айылы-

◆ **Өре-ширеге бастырган анык директор терроризм айылының дугайында бодаар-даа харыы чок хире.**



кыжанышкынынга удур хемчеглер дугайында, ниити серемчилел дугайында тайылбырны чорутпааны илден. Бир эвес бистиң орнувуска хоралакчылар ынаар кирген болза, кара үүлгедиин кандыг-даа шаптык чокка үүлгедип каапкаш, хостуг, таваар чоруй баарының барымдаалары хөй болду. Моон мындыг, өөрүнчүг эвес түннелди үндүрер ужуруга таварыштывыс — Ак-Довурак хоорайның амыдыралына тоң чугула бо объектиде терроризм айылынга удур кандыг-даа ажил чоруттунмайн турар.

Ынчап турувуста ЧЭТ-тиң директору Артур Эрес-оолович Куулар чедип келди. Ооң чугаазы-биле алырга, ук бүдүрүлгө электри чыры дээш "Тыва-энергода" 2 млн. 600 муң рубль, хөмүр-даш дээш "Каа-Хем" хөмүр-даш уургайына 5 млн. 700 муң рубль өрелиг. Оларны кандыг арга-биле төлээр деп турарын анык удуртукчудан айтырдым. Ак-Довурактын чурталга-коммунал ажил-агый чылыг дээш ЧЭТ-ке 14, чурттакчылар 15 млн. өрелиг. Ол өрелерни төлөп берипсе, "Тыва-энергода" чырык өртээ-даа, хөмүр-даш дээш өре-даа дуглалы бээр дээрзин Артур Эрес-оолович чугаалады. Ак-Довурактын хоорай чагыргазы ол хамык өрени кажан төлээр деп турарыл дээн мээң айтырымга анык директор: "Чугаа чоруп турар" деп тодаргай эвес харыы берди. Чырык дээш өре төлөвас болза, "Тываэнерго" келир неделадан эгелеп база чырыкты үзе кезип эгелээр. Өре айтырыгы дыка аар. Бо шийтпирлээри берге айты-

рылгарга бастырган анык директор терроризм айылының дугайында бодаар-даа харыы чок хире. Ол дугайында айтырыгыларывыска тодаргай чүнү-даа харыылавады. ЧЭТ-тиң үш улуг суугузунуң ийизи кышка белең. Харын-даа бирээзи амгы хуннерде ажылдап турар. Үшкүзү — ам-даа септелгеде. Ажилчыннар ийи ай иштинде шалың албайн турар.

Цех начальниги Н.В.Партня-

гинге үдөдип алгаш, ЧЭТ-те байдал-биле таньыштывыс. Ажилчыннар мырынай 4 ай шалың бербейн турарына хомудадылар. Электри энергиязы чайны өттүр орта болбаан. Ажилчыннарга 5 чыл иштинде ажилдаар тускай хеп бербээң. Чүгтө боттарының хевир-биле ажылдап турарлар. 4 ай иштинде ажил телевири бербеске, ажилчыннарның бажың, чырык, аыш-чем дээш өрөзи бажын ашкан. Ажилтөлү аштап турар. ЧЭТ-тиң безин ажилчыннары ай-айы-биле шалың акшазы албайн турда, өске арткан чурттакчы чон 15 млн. рубль ниити өрени канчаар дуглаарыл? Анык удуртукчунуң хоорай чагыргазы ук өрени төлөп берип шыдаптар дээн идегели боттанмас күзел-ле-дир. Ак-Довурак хоорай чагыргазының даргазы В.С.Монгуш болгаш ооң оралакчызы В.В.Ермолаев чаңгыс-даа катап ЧЭТ-ке келбээнин, ында ажилчыннарның байдалы-биле таньып көрбээнин кичээнгейге алып чүве болза, В.В.Путинниң Кыйгырыгында күрүне эрге-чагыргазының бүгү адырларының, ажил-агыйжы субъектилерниң чурттуң кырында диргелип келген айылыдың мурнунга чаңгыс эптиг болурунун дугайында негелдези мында күүсеттинмейн турары ол ышкажыл.

Бети дизе, бис ол талазы-биле айтырыг тургузар дээш Ак-Довурак хоорай чагыргазының даргазын ол хүн дилээш-даа тыппаан бис.

Борис ОНДАР.

ЧУРУКТА: мурнакчы ажилдыг цех начальниги Н.В.Партнягин байдалды тайылбырлап тур. Василий Балчий-оолдун тырттырган чуруу.

МЭЭН БАШКЫМ МОНГУШ ИДАМ-СЮРЮВ

(Уланчызы. Эгези № 139
"Шында").

"Орус чогаалчы"

Тары-Сюрюн башкынын даалгазын дарый-дораан күүсөткөн мен. Чыскаалыккан бис. Солдар ыяш ланчыларлыгы, ыяш гранаталарлыгы болгаш халбыш хүүректерин астыгылапкан. Уруглар боттарының даарап алгылааны "пес" азы санитар сааттарын эгин шавый астыгылапкан. Чыскаалды мен командылап чордум. Бора-Булак ховуунче шиглей үнүпкен бис. Бисче уткуштур кара чычаан кылыттып ора, доктаай берген.

— Чадаананың чеди чыл школазының башкылары болгаш сургуулдары дайынчы шүлүкчүнү уткуп келдвис — деп рапорт берген мен. Оон ыңай чүнү-чүнү чугаалаанымы билбес мен, чүге дээрге сүрээп-сүрөтп турганын ол-дур ийин.

Орус шүлүкчүнү чугаазын Сергей Пюрбю хелемечилеп дээрге, "Кызыл Шериг немец фашистерни тийлээр болзун!" деп алгырып турган бис.

Кежээ дүшкөн. Клуб. Чадаана хоорайның чурттакчыларының болгаш сургуулдарының Степан Петрович Щипачева баралгаткан байырлыгы хуралы болган. Бир-ле сактыр чүвем орус шүлүкчүнү номчаан шүлүктерин Сергей Пюрбю улаштыр хелемечилеп берип турганы чуе.

Даң аткан. Бистиң школага орус шүлүкчү-биле ужуражылга болган. Тары-Сюрюн башкынын даалгазын езугаар хүндүлүг аалчыга рапорт берген мен. Орус шүлүкчүнү бистиң чогаалчыларыбыз Сергей Пюрбю, Александр Дамбы-Сюрюн, Монгуш Идам-Сюрюн үдөп келирге, дыка-ла сүртенчиг болгаш көрүштүгү чүе чораан.

— Силернин араңдарда шүлүк бижири кижилер бар бе? — деп, Сергей Пюрбю очулдуруп берди. Тары-Сюрюн башкы баштай мени тургусту. "Курут" деп шүлүм номчуп бердим. Оон соонда Олег Сувакпитти тургусту. "Аржа-Бажы" деп шүлүн номчуду. Степан Петрович Щипачев мени кужактааш, оң талазынга Олегти кужактааш, солагай талазынга олуртуп алды.

Степан Щипачева шүлүкчү салым алгакан мен. Херечилерим — Сергей Пюрбю, Монгуш Идам-Сюрюн, Александр Дамбы-Сюрюн!

Тыва чогаалчыларының баштайгы семинары. Бо дээрге төөгүлүг болушкун. 1944 чылдың чазында чогаал "хааны" мени тып алган. Тываның Чогаалчылар эвилелиниң баштаар чери анык чогаалчыларының семинарын организастан. Найысылал Кы-

зылга ийи дугаар келгеним ол. Бистиң Хөндөргейден азы Ыраажы-Хемден Монгуш Дугаржап биле Монгуш Кенин-Лопсан чалаан. Иелээ чедип келген бис. Түрөп келген бис. Чадаанадан Кызылга чедир үш хонуп келген бис. Хөндөргейден кадай алган Оюн Хаван-оолдун гүрзевик (чүк сөөртүр) машиназы кенгиргей чүе болган. Бир чамдыкта деш үнер черге ол машинаның хокпадайындан чууктай идип чоруур-даа бис.

Монгуш Ыдыраанович Идам-Сюрюн бисти уткуп алган. Амгы почта турар бажың чанынга көрейлер столовазы турган. Бодунуң талону-биле бисти тоттур чөмгөрип каан. Бистерни амгы №2 тыва школаның бир дугаар кадыңга чыттырып каан. Хамык кожууннардан келгилез анык чогаалчылар бир улуг дазылгага сыңмарлажып чыткылаан бис.

Тыва чогаалдың бирги семинарының киржикчилерин сактып ор мен: Сергей Бакизович Пюрбю, Олег Карламович Саган-оол, Байкара Дамчаевич Хөвөңмей, Монгуш Ыдыраанович Идам-Сюрюн, Леонид Борандаевич Чадамба, Александр Адольфович Пальмбах, Александра Феодоровна Бобкова, Салчак Фёдорович Тамба, Монгуш Семис-оолович Дугаржап, Юрий Шойдакович Кюнзегеш, Константин Салчак-ович Тоюн, Олег Фёдорович Сувакпит, Соян Соянович Дамба, Алексей Агбаанович Хуурак, Алексей Дугерович Арапчор, Феликс Шаажан-Хөвөңвей Сеглеңмей. Ынчаарга Виктор Биче-оолович Саган-оол ол семинарга келбей барган, чүге дээрге дайын үезинде алдын казып-тывар уургайдан ажалчыннарны таратпас чурум турган чүе-дир. Бо даңзыда кирген башкыларымың болгаш эш-өөрүмнүң адын-сывын аза-соора бижипкен бооп база чадавас мен. Кол-ла чүе — тыва дыл болгаш тыва чогаал башкыларынга, эртем ажалдакчыларынга, тыва чаңыл башкыларынга база амгы шагның чалы салгалдарынга бо даңзыда ады-сывы кирген башкылар, чогаалчылар, эртемденер кончуг үлегер-чижектег маадырлар болурунда.

Өеренир черивиз Хамаатылар клубу, ам болза Тываның күрүне филармониязының турар бажың ол. Тываның өзүп ора анык чогаалчыларын хаара тудупкан баштыңчы Тываның Чогаалчылар эвилелиниң даргазы турган Сергей Бакизович Пюрбю ол-ла болгай. "Литература теориязын" азы "Чогаал теориязын" Александра Бобкова башкылаарга, Сергей Пюрбю очулдуруп бээр турган. Бир чамдыкта Леонид Чадамба база хелемечилеп турган. "Шүлүк

тургузуу" деп эртемни Сергей Бакизович башкылап турду, оон кадында бистиң шорбарлаан шүлүктөривисти болгаш чечен чугааларымызды база сайгарар турган. Юрий Кюнзегештиң "Көк-бора шинель кеткен хову" деп чечен чугаазын, мээң "Дээр көрүнчү" деп чечен чугаамны кончуг мактаар болган. Шүлүктөривис хирелиг болгулаан, ынчалза-даа шүлүк бижири чаяндестүүүстү Сергей Пюрбю база катап эскерип каан.

Делегей байдалын Олег Карламович Саган-оол, тыва дылдың фонетиказын Александр Адольфович Пальмбах, орфографияны Леонид Борандаевич Чадамба, солунга материалдар бижирин Бай-Кара Дамчаевич Хөвөңмей тус-тузунда башкылап тургулаан.

Алыс шынын алыр болза, мээң адым 1938 чылдың ноябрь 8-те "Шын" солунга көстүп келген. "Ада-иелер-биле каттышкан хурал" деп чүүлду башкы-биле кады эмеглежип шорбарлаан мен. Ол чүүлдүң адаанда мындыг аттар бар: "Школа эргелекчизи М. Орланмай, пионер отрядының даргазы М. Кенден". Ук ужурунда болза мынчаар бижири турган: Адыг-Дүлүш Ойбаа уруу Орланмай. Монгуш Бора-Хөө огул Кенин-Лопсан. Корга берген ужурувус чүл дээрге Улуг-Хемниң Хайыракан чурттуг Адыг-Дүлүш Хемчик-оол "чоннуң дайыны" апарган, Чөөн-Хемчиктиң Хөндөргей чурттуг Сат Лопсан "япон шивижин" апарган. Ынчан Тыва чуртунга коргунчуг үе тыттып келген чүе.

Бир хүн Монгуш Ыдыраанович Идам-Сюрюн бир хал номнар эккелген. Кижилер үзүңгө "Дайынчы кыйгы" деп номну тутсууга берди.

— Сээң бир шүлүгүңү мында парлаан — деп, мээң башкым Монгуш Идам-Сюрюн чоргаарланып чугаалады. Ол болза "Гитлерге килең" деп шүлүм ол ийин. Мээң шүлүгүм парлаалга баштай көстүп кээрине мээң башкым Монгуш Ыдыраанович Идам-Сюрюн кончуг дузалаан чүе.

Бадыткап көрейин. 1944-1948 чылдарда Монгуш Ыдыраанович Идам-Сюрюн Тываның ном үндүрер черинге чечен чогаалдың болгаш уруглар чогаалының редактору бооп ажалдап турганы шын чүе. Мени деткип чораны шын чүе!

Мээң башкым Идам-Сюрюннүң салым-чолу

Мээң башкым Монгуш Идам-Сюрюннүң салым-чолу бачаянныг болган. 1948 чылдан эгелээш, кара-бажың дүвүн "соктап чораан". Кара-нүгүлге кир-

геш, чырык хүн көрбейн чораан. Мээң башкым Монгуш Идам-Сюрюн тыва коммунистерниң халаптыг политиказынга "чиш" болган. Оон барымдаазы бо-дур. Бодамчалыг номчуп көрүнер, эргим хүндүлүг номчукчулар!

"Арат чоннарның өжээнин дайзыннары феодал-теократ контрреволюстуг Данчай, Чүрмит-Тажы сугларның бөлүү-биле болгаш артынчызы-биле кам-хайра чок, чаныш-сыныш чок демисежир, ол идегеттерни чылча шаварда, хол-буду ырбавас, ханчинден кортпас езулуг революстучу кадрларны белеткээр ужурулуг бис, эштер" (Салчак Тока).

Салчак Калбакхөрекович Тока 1901 чылдың декабрь 15-те төрүттүнгөн, 1973 чылдың май 11-де мөчөөн. 1925-1929 чылдарда Москва хоорайга Иосиф Виссарионович Сталин аттыг Чөөн чүктүң ажылчы чоннарының коммунистиг университетинге өөренип чораан, 1929 чылда ТАРН ТК-ның секретарына, 1933 чылда ТАРН ТК-ның Чингине секретарына сонгуттурган болгаш 40 чыл дургузунда Тываның бир дугаар коммунист удуртучузу болуп чораан.

Бо коргунчуг суртаалдың үңген дөзүн билеп аарда дараазында ийи номну номчуп көөр силер, хүндүлүг номчукчулар.

1. АРН ТК-ның 3 дугаар пленумунун илеткели болгаш документалеры база чамдык шүгүмчүлдери.

Кыска тайылбыр. Араттың революстун намының Төп Комитетинин 3 дугаар пленуму 1938 чылдың август 31-ден сентябрь 3-ке чедир болган. Ынчан ук пленумга ийи айтырыгны чугаалашкан:

а) Чүрмит-Тажы, Танчайның контрреволюстуг бөлүүн туюлунга чедир узуткаары болгаш намың политиктиг ажылын бедидер дугайы.

б) Организастьг айтырыглар. 2. Культ личности и политические репрессии в Туве. Общество "Мемориал". Тувкингиздат. 2003 г. 144 страниц. Сборник документов.

Мээң башкым Монгуш Ыдыраанович Идам-Сюрюн холу-буду ыравас, хандан-чинден кортпас езулуг революстучу кадрларның кара нүгүлүнге туттургаш, актыг черге буруудаттырган болгаш амы-тынындан когараан, 50 харлаан назынында аза ораныңдыва кире берген!

Башкымның номнары

Дириг чораан назынында мээң башкым Монгуш Ыдыраанович Идам-Сюрюн 2 ном үндүргөн хире чүе. Алдап ора база чадавас мен, чүге дээрге кыраан-

дыр мен. Ол номнарның аттары мындыг: бирги ному. Шүлүктөр. Кызыл—1944.

Ийги ному. Төрзөөн чуртка. Кызыл—1946.

Баштайгы номунуң редактору Сергей Пюрбю боор, ийги номунуң редактору Байкара Хөвөңмей боор. Оларның чурук каастангалын бистиң Алдан-Маадырлар музейинге дузалажып чораан чурук тырттырыкчызы Степан Феокистов боор. Ынчаарга ол номнарның корректуразын номчаан кижилер Оюн Серен-ооловна Чечекей боор. Сактыр шаам-биле даап бижидим. "Өдүрзөөн часса-даа, көлүн часпаан боор" мен.

Мээң башкым Монгуш Ыдыраанович Идам-Сюрюн кайгамчык шүлүкчү, онзагай очулдурукчу болгаш чечен чугааларны база бижигилеп чораан. Оон чогаалдарының кол нуруузу парлааттынмаан. Тываның ном үндүрер черинге чечен чогаалдың улуг редактору тургаш, кара нүгүлдүң халаптыг хайындан өлген башкымның үңген болгаш үнмээң чогаалдарын бөлүп чыгаш, чырыкче парлап үндүрерин оралдашкан мен. Күш четпез мен. Меңээ дузалажыр кижилер тывылбаан. Күзөөн күзелим бүтпез.

Мээң башкым Монгуш Идам-Сюрюн яны-бүрү хевирин чогаалдарын бижип чораан: шүлүктөр, балладалар, шүлүг-лелдер чогаалдарына кончуг сундулуг, төрүмелинден езулуг шүлүкчү кижилер! Мээң башкым Монгуш Идам-Сюрюн тыва чогаалдың төөгүзүндө эң баштайгы шүлүктүү роман "Элдикейнин чугаазын" чогааткан кижилер! Ол чогаалдың кол утказы — алдан-маадырларның дарлакчыларга удур демисели.

Дөңнеп көрөэлиңер. Сергей Пюрбю кара-бажыңдан хосталып үнгеш, "Революстун херели" сеткүүлге үңген "Чечек" деп шүлүг-леллиң дөлгөмчидиң эде кылган болгай. Ынчаарга Монгуш Идам-Сюрюн кара-бажыңдан хосталып үнгеш, "Дайынчы кыйгы" деп чыныдыга парлааттынган "Элдикейнин чугаазын" шала сөөлзүредир шүлүктүү роман кылдыр улгаттыр чогааткан болгай. Эки сагынмай-дыр мен. Ол шүлүктүү романны мээң башкым Монгуш Идам-Сюрюн 1961 бе азы 1962 бе чылда бижип дооскан кижилер.

(Уланчылыг).

Монгуш КЕНИН-ЛОПСАҢ. Нью-Йоркта Эртемнер академиязының чингине келюгүнү, төөгү эртемнеринин доктору.

2004 чылдың октябрь 6. рашкн
Кызыл. Музей. Казанак

Ачылыг Шивилигге эскергеним

Чайын Сукпактың кырганнар, инвалидтерниң тускай бажың интернадындан 10 ажыг кижилер ачылыг Шивилиг аржаанынга дыштаныры-биле аъттаныптывыс. Оларның аразынга 2 кырган, 2 анык инвалидтер чораан бис. Мен Шивилигге бир дугаар киргеним ол.

Аржаан бажында Шивилигнин төөгүзүн самбырада улгаттыр бижээни онза-дыр. Шивилигнин 17 векте-ле Европандан эртемденер сонуургал чораан. 50 чылдар эгезинде Л.А.Киселев, В.Ф.Бельскийнин экспедициялары шинчилээн. 1964-1968 чылдарда Красноярскиден эртемденер: Е.В.Вигнер, Г.И.Швейдер, Носов Шивилигге 50 ажыг кудуктар кастырган.

Аржаанга чүгле Тывадан эвес, еске-даа улуг хоорайлардан улус

дыштанып, эмненип кээп турду. Аржаанга 6 хонгаш мындыг четпестерни эскерип, ону дараазында чылдарда катаптавазын күзээр-дир мен. Санитарның база директорнун хүлээлгелерин чаңгыс кассир күүседип турду, ынчангаш ол чамдык ажалдарга шуут четтикпес чорду. Келген чон ажы-төлүн чагыш-сургал, корум-чурумнуг, арыг-силиг болурун чедип алыры күзенчиг. Езу-чурум сагывас, аржаан чоогундан эм ояттар чулар, балыктаар улус база турар чорду. Машина-балгаттыг улус кайы-хамаанчок халдып, чер үрегдээри база бар чораан. Ыдыктыг черге бойдустуң хайыразын чалап ал келгенер мындыг хамаарылгалыг болурга, арай эпчок-ла чорду.

Кызыл-оол МЕЖЕКЕЙ.

АЖЫЛ ЧОКТАРНЫҢ КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ!

Кызыл хоорайның чоңу ажылга хаара тудар төвүнде учетта турар ажыл чок хүндүлүг хамаатылар!

Тыва Республиканың аңгы-тывыш черлери-биле керээ чаргаш, аңгы-тывыш ажылы чорудар күзелдиг кижилер Кызыл хоорайның чоңу ажылга хаара тудар төвүнге келинер (Телефону 1-13-08).

Тыва Республиканың аңгы-тывыш ажылы чорудуп турар черлеринин данзызы мындыг (2004 чылдың сентябрь 28-те байдал-биле):

1. "Каа-Хем" КХН. Адреси: Сарыг-Сеп суур, Пушкин кудумчузу, бажың 62. Телефону 22-5-82.

2. "Кунгуртут" КХН. Адреси: Кунгуртут суур, Заречная кудумчузу, бажың 19.

3. "Ирбиш" КХН-ниң аңгы-тывыш ажыл-агыйы. Адреси: Кызыл хоорай,

Комсомольская кудумчузу, бажың 1. Тел. 1-16-94.

4. "Туранда сыын ажыл-агыйы" КУБ. Адреси: Туран хоорай, Комсомольская кудумчузу, 1. Тел. 21-2-74.

5. "Тыва аң-өлүк" КУБ. Адреси: Кызыл хоорай, Рабочая кудумчузу, бажың 188. Тел. 3-78-35.

6. "Животный мир" КХН. Адреси: Самагалдай суур, Чындыгыр кудумчузу, 7-1. Тел. 21-04-33.

7. Тываның аңгы-балык тывыш институту. Адреси: Кызыл хоорай, Оюн Күрседи кудумчузу.

8. "Тожуда КПХ" КХН. Адреси: Салдам суур, Енисейская кудумчузу, 48.

“ДИНАМО” БАЗА КАТАП ТИИЛЭЭН

ФУТБОЛ



ТР-нің Чазааның Даргазы Шериг-оол Дизижикович Ооржактың шаңналы дээш футбол маргылдаазына нитизи-биле 14 команда киржир күзелин илереткен. Оларны дөрт бөлүккө чарган: ийизи Кызылга, бирээзи Туранга, а барыын кожууннарның командалары Кызыл-Мажалыкка ойнаар болган. Бөлүк аайы-биле тиилээн командалар Кызылга ойнаар эргени чаалап алып.

Туранга болган оюннарның тиилекчизи “Динамо” болган. Бии-Хемниң “Автомобилист” биле Чөөн-Хемчиктин “Хорум-Даг” командаларын ол чииги-биле удуп алгаш, дараазында этапче кирген. Кызылга болган оюннарда “Мажалык” биле “Дөгээ” удурланкчыларын ажып алгаш, чартык финалче кирген. Чартык финалче кирер команданы тодарадырынга Кызыл-Мажалыкка арай будулгаазынар болган. “Хемчик” (Барыын-

Хемчик), “Кара-Даш” (Ак-Довурак) болгаш Бай-Тайганың база Улуг-Хемниң командалары күжүн шенешкен. “Хемчик” биле “Бай-Тайга” удурланкчыларын тиилэеш, иелээ ойнаан. Оюнун судьязының буруузу-биле маргыш үнгөн. Баштай Бай-Тайганың командалы тиилекчи болган. Ынчалза-даа “Хемчик” аңаа удурлангаш, судьяны шын эвес шиткен деп буруудадып, чылдаганнарнын тайылбырлаан билдирешкинни кол судьялар коллегиязынче кириген. Удур-дедир бот-боттарын буруудадып турар талаларның кайызынга бүзүрээрин аайын тыппайн, коллегия берге байдалга таварышкан. Арбитрның буруузу улуг болганындан командаларны катап ойнадыр шиттирнин коллегия үндүргөн. Ынчангаш ийи команда Кызылга кээп ойнаан. Бо удаада “Хемчик” тиилелгени чедип алган. Ол-ла хүн “Хемчик” “Мажалык”-биле база ойнаар ужурга

таварышкан. Чаңгыс хүн ийи оюн ойнаары берге болган боор (дүрүм езугаар ону болдурбас турган, ынчалза-даа оон еске арга чок болган), “Хемчик” бо оюнга 3:0 санга уттуруп алган. Ийиги чартык финал оюнга динаможулар “Дөгээни” 6:0 санга уткан.

Дараазында хүн “Дөгээ” биле “Хемчик” үшкү чер дээш ойнаан. Оюн солун болган. Ийиги минутада-ла “Дөгээ” командалы санны ажыткан (1:0). Оон соонда ийи команда кайызы-даа деңге тутчуп келгенин түннелинде 4:3 сан-биле “Дөгээ” тиилелгени чедип алган.

Ынчангаш Чазак Даргазының шаңналы дээш түннел оюнга эрткен чылгы-ла ийи команда — “Динамо” биле “Мажалык” ойнаан. Оюнун эгезинде “Мажалык” шыырак халдап турза-даа, вратарь Агажан Джумамаурадовтуң ачызында тиилелгени “Динамо” чедип алган. Оюнун 15-ки минута-зында Василий Лыткин санны ажыткан: 1:0. Ол-ла сан-биле оюн доозулган. Ынчангаш “Динамо” ийи чыл улаштыр тиилекчи болганы ол.

Бо түннел оюнга ТР-нің Чазак Даргазы Ш. Д. Ооржак кээп, улуг сонуургал-биле көргөш, тиилекчилерге байыр чедиргеш, хүндүлүг бижиктерни тывыскан. Ойнакчы бүрүзүнге муң долларны бир эптиг байырлыг байдалга тыпсырын аазаан.

В.ХОПРОВ.



“ШЫН” СОЛУННУ ДАМЧЫШТЫР

Бажынывыска хенертен өөскөөн өрттүң уржуундан бо берге үеде катап кылдынып, улуг септелге кылыр ужурга таварыштывыс.

Берге үеде биске материалдыг болгаш моральдыг улуг дузаны көргүскени дээш республиканың одаар чүүл сайгарар конторазының коллективинге, оон удуртукчузу Амир Дудакович Ооржакка, ТР-нің Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының депутаты Өнер Хүлерович Ондарга, чоок кижилеривиске, кады-кожаларывыска база эскериичел, шалпычы чоруун көргүскен кожавыс Аңчы Майнакович Сааяга, өрт өжүрүкчүлери Канарат Дестей-оолович Монгушка, Василий Базыр-Сатович Сарыгларга өг-бүлевис мурнундан улуу-биле өөрүп четтиргенивисти “Шын” солунну дамчыштыр илереттивис. Силерге кадыкшылды, аас-кежикти күзедивис, өңүктөр!

Ондарларның өг-бүлезинден.

Авазының ынак уруу, угбаларының, акыларының дуңмазы, дунмаларының угбазы, ажы-төлүнүң энерелдиг эргим авазы Анна Сарыг-ооловна КУУЛАР бистерден, чоок кижилеринден, чырык өртемчейден чарлып чоруккан.

Кажыдалдың бо берге хүннеринде бистиң ажыг-шүжүүвүстү деңге үлежип келген чонувуска, Чадаана хоорайның школалар башкыларынга, өрт өжүрер коллективке, Сүт-Хөл кожуунун прокуратура ажылдакчыларынга, чаңгысклассчыларынга, эш-өөрүнге, төрелдеривиске, кудаларывыска моральдыг болгаш материалдыг дузаламчыны бистерге көргүскени дээш четтиргенивисти “Шын” солунну дамчыштыр илереттивис.

Төрелдеринден.

УДАЧУ В КАЖДУЮ СЕМЬЮ!

16 октября в 18 часов на телеканале “НОВЫЙ ВЕК” очередной розыгрыш лотереи “ОЛЧА-УДАЧА”. Разыгрываются утюги, насосы “КАМА”, DVD-плееры, видеокамеры, холодильники, стиральные машины-автомат, телевизоры, велосипеды. Специальные призы: уголок мягкой мебели от мебельного салона “СВЕТЛАНА” (ул. Оюн-Курседи, 151), музыкальные центры от сети магазинов “КВАНТ” (ул. Чургуй-оола, 9), сертификат на 10000 тысяч рублей на обслуживание в магазине “Дом у дороги” (ул. Рабочая, 250), стиральная машина-автомат от магазина “Техника” (ул. Ленина, 42), сеть магазинов “ВЕТА” (ул. Бухтуева, 1, Кочетова, 35) предоставляет сертификат на 15000 тысяч рублей.

“Олча-Удача” — жизнь богаче!!!

Денежно-вещевая лотерея ТИРАЖ
“Олча” 10
№ _____
Цена билета 50 рублей

Наталья Максимовна МОНГУШТУН адынга Кызылдың № 2 школазының 2003 чылдың июнь 16-да тывысканы сериязы Б № 0546044 аттестады читкенин барымдаалааш, ону күш чок деп санаар.

Донгак Бадыевич ЧАМЗЫРАЙ

Хоочун партия, совет ажылчынарның бирээзи Донгак Бадыевич Чамзырай 83 харже кирип чорааш, 2004 чылдың октябрь 11-де мөчөөн.

Донгак Бадыевич 1922 чылдың сентябрь 20-де Өвүр кожуунун Дус-Даг сумузунга арат өг-бүлөгө төрүттүнгөн. Бодунуң күш-ажылын “Ирбитей” МЧАЭ-ге бухгалтерлеп, сумуга ревком секретары болуп ажылдап эгелзэн.

1943 чылда Коммунист партияның хүрээленинге кирип, ол үеде бээр бүгү амыдыралын оон ажыл-херээ-биле тудуштуруп, профессионалдыг партия, совет ажылдакчызы апарган. Дус-Дагга партия организациязының секретарына, Эрзин районун Ленин аттыг колхозунга партком секретарына, партия райкомунун пропагандизинге, пропаганда болгаш агитация килдизинин эргелекчизинге, секретарына, Тес-Хем районунга райком секретарына, райисполком даргазынга ажылдап чораан. 1965-1969 чылдарда Эрзин районунга улусчу контроль комитетинин даргазынга ажылдаан. 1969 чылдың июнь айдан эгелзеш, 1983 чылда пенсияже үнгүже партия Эрзин райкомунун ийиги секретарына үре-түннелдиг ажылдаан. 1946-1948 чылдарда областтың партия школазын, 1964 чылда СЭКП Төп комитетинин чанында партияның дээди школазын өөренип дооскан.

Донгак Бадыевич ажылдап чораан районнарынга, эң ылаңгыя Эрзиннің улус ажыл-агый, экономика, социал адырларын хөгжүдүп сайзырадырынга, чонун политиктиг болгаш культурулу амыдыралының деннелин бедидеринге улуг үлүг-хуузуң



кириген. Ол быжыг билигилг, ажыл-агыйның, кижизидилге ажылының талантылыг организациязы чораан.

Донгак Бадыевич хууда амыдыралынга бөдүүн, улуг-бичии кижилерге чоок, оларның негелде-хереглелдеринге кезээде кичээнгейлиг ажылдакчы турган. Ак сеткилдиг, үре-түннелдиг ажылы дээш “Кур черни ажылдалга киригени”, “Шылгарангай күш-ажыл дээш”, “Ада-чуртун Улуг дайынынга тиилелгениң 30 болгаш 40 чылдарының юбилейлиг”, ленинчи юбилей медалдары база Тыва АССР-нің Президиумунун Хүндүлүг бижиктери-биле шаңнаткан. Партия райкомунун бюро кежигүнүнге, район Советинин депутатынга үргүлчү сондугтуруп чораан.

Чоок эживис, чонун херээ дээш могаг-шылаг чок ажылдап чораан Донгак Бадыевичинин чырык овор-хевири бистиң болгаш ону билир кижилеринин чүрээнге, сагыш-сеткилинге кезээде артар.

Кады ажылдап чораан бөлүк эштери болгаш өөрлери.

Эрзин кожуун чагыргазы кожуунун социал-экономиктиг хөгжүлдесинге хөй чылдарда төлөптиг үлүүн кирип чораан партия, совет ажылының хоочуну
Донгак Бадыевич
ЧАМЗЫРАЙНЫҢ
аарааш, 2004 чылдың октябрь 11-де мөчөөн-биле оон уругларынга, төрелдеринге ханы кажыдалды илередип тур.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа.
Кол редактор Артур ХЕРТЕК.

РЕДАКЦИЈАНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор — 1-01-35, кол редакторнун оралакчылары — 1-19-87, 1-40-77, тел/факс (394-22) 1-17-94, бухгалтерия — 1-17-91. КИЛДИСТЕР: нигитилел-политиктиг килдис — 1-18-10, культура, өөредилге — 1-03-88, чагаа — 1-03-87, кедээ ажыл-агый, улуттүр килдистер — 1-17-09. Солун келбей барганда, 3-14-94 телефонче долгаар. Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 3 ама. Тираж 9010. Чагыт 128.

АГАР САНЫВЫС: № 4070381040000010000 Б ОАО Банк “Тувакредит”, Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729. Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчыдылга болгаш массалыг коммуникациялар херектеринин талазы-биле яамызының Ортаагы Сибирьде регионнар аразының девискээр эргелели “Шын” солуну 2004 чылдың май 14-те эде бүрүткэн. Херечилдин дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 10002, 10003. ТР-нің Парлалга болгаш информация куркомитетинин типографиязынга парлаан (Кызыл, Шетинин-Кравченко, 1). Солунда парлаттыг материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүшпейн барып болур. Айыттыг саннары болгаш еске-даа фактылары, дынадылары дээш авторлар боттары харыылаар.

ШЫН
e-mail: shyn@tuva.ru Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.